

НУСРАТ РАҲМАТ

ФАРЗАНДГА ЎГИТЛАР

Тўлдирилган бешинчи наشري

- * **Фарзандга етти насиҳат**
- * **Шу тийран кўзлар**
- * **Буюк Кайковус ёзади**
- * **Миллатчилик – ожизлик аломати**
- * **Инсон пулни кашф этгандан буён унга зориқиб яшайди**
- * **Бу китобни ўқиб, энг яқин кишингизга тухфа этинг**

Таниқли публисист Нусрат Раҳматнинг кўлингиздаги «Фарзандга ўғитлар» китоби олдин «Ўғитнома» номи билан нашр этилган. Китоб ўқувчилар томонидан илиқ қаршиланди ва ҳар гал ҳам тез тарқалиб кетди. Муаллиф ўтган вақт оралиғида мухлислар билдирган кўплаб таклиф-мулоҳазаларни ҳисобга олиб, китобнинг тўлдирилган бешинчи нашрини ҳукмингизга ҳавола етмоқда. Ушбу нашр ҳам сиз азиз китобхонларнинг эътиборингизга сазовор бўлади, деган умиддамиз.

ДЕБОЧА

Кунлардан бирида мукка тушиб, насиҳатнома ёзаётганимда, танқидчи дўстим, одатдагидек мийиғида кулиб, заҳарханда қилди.

— Энди ҳамма панду насиҳатларни Кайковус билан Навоий битиб кетган, чамамда...

— Фақат Мир Алишер Навоий билан Кайковус эмас, Рўдакий билан Юсуф Хос Ҳожиб, Ибн Сино билан Махтумқули ҳам ўғитномалар битишган.

— Шундай бузрук алломалардан ҳам қолиб кетган гаплар бор эканми-а,— чимчилаб олмоқчи бўлди у.

— Бор ! — зарда билан жавоб қайтардим,— масалан, бу даҳо- лар кул ёки хизматкор сотиб олиш; подшолик, вазирлик таомиллари хусусида роса йўл-йўриқ кўрсатишган-у, табиатни муҳофаза қилиш, миллатни кадрлашдек заруратлар ҳақида лом- мим дейишмаган.

— Уларнинг замонида ...

— Ҳа, баракалла, энди ўзингга келдинг,— унинг каломини лабларидан юлиб олдим,— модомики, замонлар ўзгариши билан насиҳатларнинг мазмун-моҳияти ҳам дигаргун бўлар экан, кимдир янги ўғитлар битмоғи керак-ку!

— Бунинг учун ўша донишмандлардай нуроний ва закий бўлмоқ зарурми, деб уйлайман-да...

— Йўқ, улар сен ўйлагандек, жуда мункайиб қолгандан кейин қалам учудаги гапларини коғозга туширишмаган — аксариятлари айнан менинг ёшимда ўта қимтиниш ва камтаринлик билан ўз ўғиллари номига йўриқномалар битишган...

— Ва бу қомусий насиҳатлар инсониятнинг дастурил- амалига айланган!

— Бу — бир, иккинчидан, каминанинг улардай зукко ва

ашраф эмаслигимни юзимга солишинг ҳам ножоиз. Модомики, ул сухан пешволари даражасига етмаган эканман, демак, кам насихат тинглабман. Зеро, келажак авлод ҳам мендек ношуд бўлиб қолмаслиги учун уларга насихатнома битмоғим керак!

Монологимни тутатиб, "бопладимми" деган маънода рақибимга кўз ташладим. У эса кесатиш ва совуққонлик билан давом еттирди.

— Энди насихат одамларнинг жонига жуда тегиб кетган! Буни бирор жойда босиб чиқаришларига ҳам кўзим етмай турибди. Ҳомий топиш ҳам жўн иш эмас.

— Одамларнинг бадига пуч ва варсоқи пандлар тегиб кетган. Насиб бўлса, мен унақа бемантик, саёз йўриқномалар битмайман! Тағин: бобокалонларимиз ҳам "босиб чиқаришларига кўзлари етмай" ёки ҳомий топишдан хавотир тортиб, қўлларини қўлтиқларига қистириб ўтиришганда, инсоният "Қобуснома", "Зафарнома", "Саодатнома", "Гулистон", "Бўстон" сингари жавоҳир хазиналаридан бебаҳра қолган бўлур эди!

— Шу тариқа ўзимникини тантанавор маъқуллаб, ёзишда давом этдим. Марҳамат, қувваи ҳофизам даражасида битганларим ҳукмингизга ҳавола. У сизга ўтиришадими ёки ёқмайдами — бунинг мен учун аҳамияти камроқ. Лекин фарзандингиз ундан, Мавлоно Саъдий таъкидлаганларидек, бирор вароғини олиб кетса ва ўқиб, ўртоғига берса, шунинг ўзи кифоя!

НАВҚИРОНЛИК ВА НАВЖУВОНЛИК ХУСУСИДА

Эй азамат ўғлим, меҳрибон қизим!

Мана, сизлар ўн саккиз ёшнинг эшигини қоқяпсизлар. Шу дамгача бақамти ўтириб, босиқлик билан сизларга насихат берганимни хотирлолмайман. Дашном бердим, койидим,

уришдим, чунки бола едиларинг-да у пайтда. Энди насихатга ўтсам бўлар. Ўғитнинг қадрига борадиган ёшга этдиларинг. Узоқ йиллар — камида менинг ёшимга етгунча панду насихат тинглашларингга тўғри келади.

Илк ўғитим, насихатга нисбатан ҳеч қачон беписанд ва бепарво бўлманглар; ёши ва мартабаси ўзларингдан улуғлар, доноларнинг пандларига шарқона бир эҳтиром билан қулоқ тутишга одатланинглар. Ўқиш билан ўқиш ўзга бўлгани янглиғ, тинглаш билан англаш ҳам ғайри тушунчалардир. Деҳқон не- не меҳнатлар ила сомон орасидан донни ажратиб олганидек, яхшиларнинг маслаҳатларидан энг зарурларини топиб олиш ва ҳаётга тадбиқ этиш пайида бўлинглар.

Эй ўғлим! Йигитчиликнинг талай таомиллари борки, уларга амал қилмоқ умр йўлини белгилаб олмоқ демакдир. Энг зукко ва маъруф одам ҳам, айниқса, навқиронлик палласида талайгина нуқсонларга, бемаъни майлларга йўл қўяди. Жамият буни ҳис қилади ва баркамол бўғин нуқсонларини авф этади. Лекин камчиликларини, энг аввало, ҳаётга қадам қўйган кимсанинг ўзи чуқурроқ ҳис этмас ва сабоқ чиқармас экан, охир-оқибат гумроҳликка йўл қўйиши муқаррар!

Ёшликнинг тағин бир муҳим шарти, унинг ўткинчи эканлигини эътироф этмоқликдир. Навқиронлик йиллари сени тез тарк етиб, доғда қолдиришини унутмаслигинг керак.

ҲИКОЯТ

Муштлашиш бўйича жаҳон чемпиони, ҳамюртимиз Руфъат Рискиев ҳар гал рингга чиққанида зал қарсақ ва ҳайқиришлардан ёрилгудай бўлиб кетарди. Унинг мансур ва мағрур қоматини ҳатто экранда кўриш ҳам дилимизга завқу шавқ ато этарди.

Руфъат бу эҳтирому шарифликка осонликча эришмаганди, албатта.

Ўн йиллар давомида не-не қалтис майдонларга тушиб, доврўғи оламга кетган баҳодирларни ҳолдан тойдиргани, ҳар гал мақсад йўлида улкан сабот билан курашгани эвазига шундай эҳтиром эгаси бўлганди у. Ҳа, бу йигитнинг муштлашишини томоша қилиш мароқли, хаяжонли эди. Даврага тушганда, ортиқча эҳтиросга берилмас, худудсиз олқишлар, унга тикилган фото ва телекамераларга бепарвогина қарарди. Биринчи раунддаёқ рўпарасидаги рақибнинг ожиз ўринларини илғаб олар, сўнг бирин-кетин сабот ва шиддат билан мушт туширарди. Унинг мўлжали аниқ, зарбалари ларзакор бўларди ҳар гал. Бундан ман-ман деган ғаним ҳам гангиб қолар, ўзини қайта тиклашга имкон тополмасди. Ҳар бир раунд бетакрор спектаклни эслатарди. Яна ҳам рамзийроқ қилиб айтсам, биринчи раунд комедияга, иккинчиси драмага, учинчиси фожеага ўхшарди. Дастлабки дақиқаларда Руфъат ринг бўйлаб шундай ҳамоҳанг ҳаракатлар қилардики, йигит рақсига ўхшаб кетарди у. Орқага, ёнга қараб чекиниши; боши, элкасини кўз илғамас шиддат билан олиб қочиши, рақибига имконлар бериб, тагин уни ҳолдан тойдиришини кузатиш мароқли эди. Иккинчи раундда вазият ўзгача тус оларди: Руфъат босиқлик, ишонч билан ҳужумга ўтарди. Кутилмаганда унинг чўқмор муштлири рақибни гандираклатиб ташларди. Одатда ўйин тақдири ана шу раундда ҳал бўларди, лекин Руфъат зоҳирий бир мардлик билан рақибини авайлар ва учинчи учрашувга ҳам ўрин қолдирарди. Охириги раунд эса кўп ҳолларда поёнига етмаёқ рақиб кўлини кўтарарди.

Кинорежиссёрларимиз унинг баҳодир қоматини қайта-қайта суратга олишар, шоирларимиз уни миллатнинг фаҳри деб мадҳ этишарди. Машраб Бобоевнинг Руфъатга бағишланган "Юрак" деган шеърини ёдлаб юборгандик.

Мен асли қўлга шеър битишим керак....

Қорачўғимда — олис Гавана.
Кўксимиз — ринг.
Асаб системамиз,—
Юксак волтли электр тармоғи.
Симлар-ку салқиндан таранглашади,
Асабимиз симлари эса!—
Юксак ҳароратдан таранг.
Шу қадар тарангки,
Салгина хатога йўл қўйилса — бас!
Катта ёнғин чиқиб кетади.

Мен асли қўлга шеър битишим керак...

Кўксимиз — ринг,
Рингда жанг борар.
Жанг қуроли — мушт.
Лекин мушт муштдай бўлмаса:
Бош бармоқда новокаин;
Ўрта бармоқда новокаин;
Холис бармоқда...
Чимчалоқда...
Энди бунинг аҳамияти йўқ...
Мушт — мушт эмас,
Поролон қўлпоқ бўлса...
Унда нима билан жанг қилинади?

Мен асли қўлга шеър битишим керак....
Лекин қўлда соғлом мушт бўлмаса,
Нима билан жанг қилади боксчи?
Нима билан енгади рақибини?
Нима билан?

Мен асли кўлга шеър битишим керак...

Лекин ана...

Муштдайгина бир нарса жанг қилмоқда
Шу муштдайгина нарса туфайли
Поролондай юмшоқ мушт
Чўқморга айланган.

Мен гарчи кўлга шеър битишим керак,

Лекин юракка атадим шеърни
Чунки асосий гап — юракда.
Чунки ҳамма гап — юракда!
Аммо...
Надоматлар бўлсинким...

Бу нохуш ҳол бир неча йил муқаддсам АҚШда рўй берди. Пахлавонимиз бу гал ана шу мамлакат чемпиони Стивенсон билан майдонга тушди. Америка бор овоз билан ҳайкириб, ўз чемпионини олқишларди, байроқлар ҳавода бетиним селпинар; прожекторлар, обективлар батамом кураш майдонига қаратилганди.

Мен Стивенсонни кўрдим-у, унга зоҳиран ачиндим, чунки у Руфъатга нисбатан ёш ва жуссасиз эди. Жаҳон чемпиони бояқишни бир зарб билан мажруҳ қилиб ташлайдигандай эди назаримда.

"Бокс!" ҳитоб қилди ҳакам.

"Ё, Жамшид!" илтижо қилиб қолдик биз.

Ғалабага ташна рақиблар бир-бирларига ташланишди. Муштлишиш таомилларини сув қилиб ичган ҳамзаминимиз ўзига хос босиқлик билан мушт тушира бошлади. Йўқ, у дастлаб чекинган бўлиб, одатига кўра рақибига имкон берди, душман

қалъанинг омонат жойларини излагандек, унинг ожиз томонларини " пайпаслаб" кўрди.

Ҳа, Стивенсон аксарият ёшлардек қизиққон ва тажрибасиз эди. У ўзини аямай жаҳон чемпионига ташланар, лекин бунинг эвазига мушт егани қоларди. Шўрлик шундай шошқалоқлик қилардики, кўп ҳолларда Руфъатни кучоқлаб олар ва улар шу тариқа ҳам бир-бирларини дўппослашар; судя уларни бир азобда ажратиб кўярди.

Биринчи зангдан сўнг Руфъатга таъриф беришди.

"Жаҳон чемпиони, тўрт марта мамлакат чемпиони, олий дара- жадаги фалон ва фалон муштлишишларнинг мутлак ғолиби".

"Бокс!"

Рақиблар жамики қувват ва ғазабларини темир муштларига тўплаб, ҳамлага ўтдилар. Тагин қий-чув, хаяжонлар... Стивенсон дегани эса негадир биз интиқ бўлиб кутгандай чекинмас, узала тушиб йиқилмас, баръақс тагин ҳам шиддатлироқ бўлиб, охудай сакрар, чақиндай ялтирарди. Руфъатнинг муштлири падарқусурни ҳолдан тойдириш ўрнига унга куч-қувват ато этаётганга ўхшаб кетар ва бундан биз дилтанг-у дилғаш бўлардик.

Океан ортидаги қита ҳамовоз ва ҳамдард бўлиб бақришни авж олдиар, Стивенсонни олқишларди. Йўқ, Руфъат ҳам ёлғиз эмасди: бутун Ўзбекистон, эҳтимолки бутун мусулмон олами тақдирдан унга омадлар тиларди.

Биз Руфъатнинг арқонлар билан чоркунжак қилиб ўралган кафтдек жойдаги ҳудудсиз жасоратини ҳамиша умид ва қониқиш билан томоша қилардик. Ўша куни биринчи бор дилимизга ўт тушди, ҳавотирландик. Чунки ҳамюртимиз муҳофазага ўтиб олгани, мускулларидаги қувватни ҳасисона тежаётганига гувоҳ бўлдик. Начора, энергияни ортиқча сарфлаб ҳам бўлмасди: олдинда учинчи раунд бор эди.

Муштлашиш давом этарди.

Руфъат чарчай бошлади. Тажрибалари ва яшириб кўйган сўнги хийлаларини ишга солиб, Стивенсонга устма-уст мушт туширди. У эса бунга жавобан рақибини бурчакка қисиб олиб, беаёв дўппослашга киришди.

Ҳар қалай шу пайт нажоткор занг янгради. Ҳа, нажоткор эди у. Боксчилар нафасларини, томошабинлар ҳаяжонларини саранжомлаб олишларига имкон берадиган садо эди у. Сўнг Стивенсонни таништиришди. У Руфъатдан анча ёш, кўпчиликка таниш бўлмаган боксчи экан. Лекин баччағар, ногаҳонда қўлга тушган балиқдай типирчилар, курашга ташналигини намоён этарди.

Учинчи раунд кўп давом этмади. Лаънати Стивенсон ногаҳонда чақмоқдек отилиб, Руфъатга мушт туширди. Аммо - лекин ёмон ўрди, бераҳм!

Руфъат Рискиев йиқилди!

У билан бизнинг умидларимиз ҳам чилпарчин бўлгандай эди. Ҳа, бутун планетанинг кўз ўнгида йиқилиб ётган шунчаки боксчи эмас, гўёки менинг миллатим, ватаним, шон-шуҳратим, номусим эди. Кўзимдан ёш тирқираб кетди!

Бир! Икки! Уч! Тўрт!....ҳакам бармоқларини бирин-кетин букиб санар ва ҳар бир рақам бошимга тўқмоқ бўлиб уриларди. Етти! Саккиз!.... Ниҳоят, Руфъат ўрнидан турди. Йўқ, у энди аввалги девқомат ва шиддаткор Рискиев эмасди; баракс ноумид ва пажмурдароқ бир вужуд эди. Шу пайт операторлар Стивенсонни ҳам кўрсатишди — у ҳамон курашга талпинарди.

Мен ҳамзаминимиз қаршисида енгилмас ва ҳамиша ғолиб НАВҚИРОНЛИК турганини кўрдим. Буни Руфъат ҳам ҳис этди ва мардларча рақибининг пешонасидан ўпиб, унга омадлар тилади.

Ўғлим! Навқиронлик, ғолиблик демакдир. Диалектик материализмнинг инкорни-инкор деб аталадиган шафқатсиз

қонуни рингда якқол намоён бўлади. Бизни доғда қолдирган Стивенсон ҳам эртами-кечми бу майдондан ана шундай ноумид бўлиб, шалвираб чиқиб кетади. Чунки балокаш дунёда омад дегани кўп ҳолларда навқирон одамларнинг эшигини қоқади. Буни ҳамиша ёдда тут ва шунга қараб иш кўр.

Бир чапани одамдан шундай нақл эшитгандим: ўн—кўй, йигирма — бўри, ўттиз — арслон, қирқ — қилич, эллик- пахта, олтмиш — ахта, етмиш — нўхта, саксон — тахта.

Бу мақолни шарҳлаб ўтирмайман—ўзинг хулоса чиқариб ол!

Йигитга ўлим йўқ — ўзини тикқа уради, дейишади, Азиз ўғлим! Сенга етказилган зарофат, энг аввало менга етказилган жароҳат эканлигини унутма. Агар билсанг, амбразурага кўксини қўйган жангчи жасоратидан кўра яшаш учун курашган, дон сепган, ниҳол ўтқазган, китоб ёзган хокисор кишининг жасоратини устун кўярдим!

Ҳа, энг катта жасорат яшаш, зурриёт ва эзгулик қолдиришдир! Ўзга юртларнинг манфаатлари учун жон берган йигитларга жуда ачинаман. Уларни ана шу ўлимга сафарбар этганларга қирон келсин дейман.

Уруш ва жанжалларни ҳамиша ёмон одамлар бошлайди ва унда яхши одамлар нобуд ёки мажруҳ бўлишади! Буни унутма.

Ичкиликка берилма, чекма, аблаҳ одамлар билан ҳамтовок бўлма, балодан ҳазар қил, десам мени эзмаликда айблама. Тўғри, бу ўғитларни бобокалонларимиз жуда ибратомуз қилиб ёзганлар, муаллимлар ва яхши одамлар неча бор қулоғинга қуйишган. Лекин гоҳида, мулло бўлсанг, тақрор қил, деган нақлни ҳам унутмаслик керак.

МЕҲРИБОН ҚИЗИМ! Алломалар ўз ўғитномаларини нукул:

"Эй писар!" яъни эй ўғил, деб бошлашган. Улар нечундир қизларига мурожаат этишмаган. Эҳтимол ўша замонларда бу таомилга кирмагандир?! Балки уларнинг кўнгиллари қизларидан тўқ бўлгандир — бусиз ҳам одобли бўлишига ишонишгандир.

Мен ҳам сенинг одобли ва шоҳиста бўлишингга ишонаман. Аммо бизнинг ушбу нохуш муҳитимизда эзгуликнинг мунаввар йўлидан андак бўлса ҳам чалғиб кетишингдан хавотир тортаман.

Ҳа, бизнинг замонда аёл бўлиб туғилиш осон эмас. Болаларни вояга етказиш; эр ва бошлиққа бўйсуниб яшаш, фақат фарзандларнигина эмас, уларни (эр ва бошлиқни) ҳам тарбиялаш, билсанг — оғир қисмат! Аммо аёл қалби бу қудратга қодир! Фақат катта, жуда катта мақсадлар керак!

Сенинг баҳорий вужудингни кўриб, ич-ичимдан қувонишим, фахрланишим ва зоҳирий хавотирга тушишимга энди ишонгандирсан. Жоҳиллар ва ярамас одамлар номинга доғ теккизишларидан, руҳан озор етказишларидан; ўзингга боғлиқ бўлмаган фалокатлар қақдингни букиб кўйишидан чўчиб яшайман! Сенга кўз тиккан балолар, майли менга тега қолсин, дейман! Чунки мен кўпроқ умр кўрганман ва сендан кўра бардошлироқман!

Биламан, сен авлодимизни улуғлаш учун курашасан, оилангни эъзозлайсан, лекин фақат рўзғоринг учун яшамайсан одамларга наф келтиришни, энг зарур дақиқаларда уларга қўл чўзишни одат қиласан.

ҲИКОЯТ

У пайтлар республика газетасининг Самарқанд, Бухоро вилоятлари бўйича муҳбири бўлиб ишлардим. Баҳор эди. Ургут қишлоқ хўжалиги бошқармаси вакили билан Омонқўтон қишлоғидаги янги қурилишларни кўргани бораётгандик. Катта кўча тоққа бориб қадалган жойда биз чап томондаги сойликка бурилдик. Икки томонда баланд тоғ, ўртада дарё, унинг соҳилида эса бир машина аранг сиғадиган йўл. Бу йўл ҳам гоҳида дарёни кесиб ўнг ёки сўл томонга ўтиб туради. Эскигина "Виллис" зўр бериб юқорига ўрмалайди, гоҳида кабина ичи

тутунга тўлади. Шеригим ана шу сойликда курилган замонавий пиллахона, маиший хизмат уйи ҳақида, уларнинг лойиҳа – сметаларини ҳал қилишда шахсан каттанинг хизмати хусусида ҳикоя қилади. Мен эса қаршимдаги чўққига бостириб қўйилган беўхшов телпакка ўхшаш қоп–қора булутнинг ғайри-табиий куюклигидан ажабланаман. Уфқда чакмоқ ялтираганини кўраман, момоқалдиरोқ овозини эшитиш илинжида сукут саклайман.

Моторнинг зўриққанини сизди, шекилли, ҳамроҳим машинага тормоз берди, сўнг эринмай тушиб, радиаторга сув сепа бошлади.

Худди шу пайтда кутилмаган ҳол рўй берди: қаршимизда бир отлик пайдо бўлди ва қамчисини ўйнатганича қўл силкиб бизни аллақандай нохушликдан воқиф қила бошлади. Иккаламиз ҳам хушёр тортиб, дилтанглик билан уни кутдик: масофа яқинлашгач, разм солсам, балоғат ёшидаги қиз (эхтимол, жувондир) экан. У яшин тезлигида бизга яқинлашди ва бор овоз билан огоҳлантирди: "Қочинглар, сел келаяпти!"

Ҳадемай тўриқ ортида енгилгина чанг қолди, холос. Биз жон талвасасида ўзимизни кабинага урдик; шукурларким, мотор дарҳол ўт олди. Андак илгарилаганимиздан кейин эса ажалнинг комига қараб бораётганимизни эсладик: бу тор дараларда орқага бурилиб олиш ҳам унчалик жўн иш эмасди. Ҳадемай улкан харсангларнинг бир-бирига урилишидан ҳосил бўладиган ваҳимали овозлар қулоғимизга чалинди, гувиллаган ёввойи овоз кучая бошлади. Кабинадан шаҳт билан тушиб, иккаламиз (негадир икки томонга қараб) қоча бошладик. Мен қояга рўпара бўлганимдан кейингина шошқалоқлик қилганимни тушундим: соҳил тик ва қалтис эди. Наридан томонга қараб, шеригим барра ўтлоқлар бўйлаб юқорига ўрлаб кетаётганини кўрдим. Шу тобда орқага қайтиш ҳам аждаҳо билан юзма-юз бўлишдек ваҳимали бўлиб туюлди. Шунинг учун ҳам чаптастик билан чақир

тошларга тирмашиб юқори чиқа бошладим, харсанглар орасидаги аллақандай бута илдизига, сўнг баданини тикан қоплаган ёввойи бодомчага осилиб, юқори кўтарилдим. Уёғи ясси ёнбағир эди: Тағин анча юқорилагач, бўтана сув энди таъқиб этолмаслигига ишонч ҳосил қилдим-у, тин олиб, пастликка боқдим. Бешиқдай-бешиқдай тошлар бир-бирига урилиб, пастликка отилар, лойқа сел дуч келган нарсани комига тортиб борарди. Илдизи билан кўпорилган бир терак машинамизга келиб урилди ва уни ағдарди; сўнг ўнгариб олиб, болалар ўйинчоғидай лопиллатиб суриб кетди. Зум ўтмай сув бетон симёғочнинг белига чикди ва уни ҳам қулатди. Мен табиатнинг бунақа ногаҳоний ва қалтис қилмишини ҳеч кўрмаган эдим. Даҳшатли ҳайқириқ тобора кўтарилиб борар, сел шиддати дунёни босгудай эди. Мен бебош ва бешафқат қудратга узоқ тикилиб, беихтиёр инсоннинг ожизлигини ўйладим ва негадир ўксиб кетдим.

Алламаҳалдан кейин сувнинг кучи кесилди, унинг сатҳи пасая бошлаши билан мен ҳам ортимга қайтдим.

Икки-уч кунгача хаёлим ана шу табиий тўфон билан банд бўлиб юрди: даҳшатли овоз қулоғимга чалиниб тургандай, ҳамлакор тўлқинлар пастга отилаётгандай бўларди. Сўнг эса булар бари иккинчи ўринга чекинди ва мен одамларни огоҳлантириб ўтган ўша ногаҳоний қизни кўпроқ эслайдиган бўлдим: ким бўлди экан у — менинг халоскорим?! Қай бир бахтли отанинг фарзанди экан?! Кейин уни беҳудуд бир дард билан кўмсайдиган бўлдим ва беихтиёр Омонқўтон сари йўл олдим.

Одамлар ногаҳоний фалокат хусусида ҳамон энтиқиш билан ҳикоя қилишар, офат кўлами ва қудратидан хабар беришга шошилишарди. Ҳа, анча-мунча нохушликлар бўлибди. Жумладан, мен кўрмоқчи бўлган ўша бинолардан ном-нишон қолмабди. Талай қорамоллар, қўй-эчкилар аспаласопинга равона

бўлибди. Булар садқаисар-куя одамлар ҳам қурбон бўлишганини айтишди. Пастки кишлоқда бир аёл нон ёпиш илинжида тандирга уннаётган экан. Сувора қиз хитоб бериб ўтганда боши тандирда бўлгани учун эшитмай қолибди, болакайлари тоққа қараб қочишибди-ю ўзи... Тағин бир киши маст экан.

Жон ваҳимасида ўрмалаб чиқиб кетганим — ўша қоя қаршисида бир зум тўхтаб қолдим. Шу ердан алпинистдай чирмашиб чиққанимни айтган эдим, ҳамроҳлар ишонишмади. Ҳақлигимни исботлаш учун қайтадан чиқмоқчи бўлдим-у аммо уддалолмадим, ғалати.

Хуллас, кўзларидан ўт чақнаган ўша қизни излаб, аввал юқори кишлоқда чиқдим, аммо бу ерда қизнинг кимлигини ҳеч ким айтиб беролмади. Бошқа кишлоқдагилар ҳам уни танишмади. Суриштираверганимдан кейин турфа тахминларни айтишди: юқорида геологлар, биология факултетининг амалиётга келган қизлари, туристлар, йўловчилар дегандай. Қисса кўтоҳ, мен уни тополмадим. Аммо орадан йиллар ўтган сари ҳалоскоримнинг баркамол ва дуркун қомати, бесарамжон нигоҳлари, ногаҳоний шиддати кўз ўнгимда тиниқлашиб, улуғланиб, муқаддаслашиб бораверди.

МЕҲРИБОН ҚИЗИМ! Қизлик ва навжувонлик фасли кўз очиб юмгунча ўтиб кетади. Мен ўша отлиқ қизни ички бир энтикиш билан қўмсагандай одамлар сени ҳам эзгу туйғулар билан эслашларини орзу қиламан. Сершавқат ва раҳмдил бўл, болакайлارни бағринга бос, пешонасидан ўп; дилшикаста аёлларнинг кўз ёшларини артиб қўй, жониворларни золимлардан ҳимоя қил!

Майли, ёшлигингдаёқ Оврупо ва ғарб адабиёти, маданиятига меҳр қўй, аммо оёғинг мўйсафид шарқ тупроғидан узилиб кетмасин! Урф-одатларимиз, анъаналаримиз, диний эътиқодларимизга беписанд бўлиш — ота-онага, боболарга ҳурматсизлик эканлигини унутма!

Худо кўрсатмасин, бошинга оғир кунлар, ногаҳоний мусибатлар тушганда руҳинг тушиб, қаддинг букилиб қолмасин!

Олдинда ҳали шуълакор ва мунаввар кунлар кўплигини ёддан чиқарма!

БИЛИМ ОЛМОҚ, ҲУНАР ЎРГАНМОҚ ВА ЗАКОВАТГА ЭРИШМОҚ ХУСУСИДА

Бағоят маъруф устозим, таниқли адиб Асқад Мухтор бениҳоя ориф ва камсухан инсон бўлганликларини таъкидлаб ўтишим керак. "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетасига у киши бош муҳаррир бўлганларида мен бўлимда ишлардим; кайфиятлари хуррам дамларда хоналарига кирардим ва у кишининг мумтоз суҳбатларидан баҳраманд бўлардим.

Мухтарам зот билан қурган суҳбатларимнинг бири бу турур:

Дедим:

— Жаъми жумбоқлар ва истиқболлар эшигини бирма-бир очадиган калит недур?

Дедилар:

— Илм, ҳунар ва заковат.

Дедим:

— Миллатни камолот сари етаклайдиган кишилар кимлар?

Дедилар:

— Билимли, ҳунарли ва ақлли кишилар.

Дедим:

— Бу хислатларга қандай қилиб эришмоқ керак?

Дедилар:

— Катта мақсад ва иштиёқ билан, андак мадад ва раҳнамолик билан.

Дедим:

— Инсон бир бор дунёга келади, уни ҳам билим ва ҳунар йўлидаги машаққатга сарфлаши жоизми?

Дедилар:

— Киши камолот сари интилмас экан, у жаҳолат ботқоғига ботиб қолаверади; жаҳолат эса жаъми иллатларнинг бошидир.

Дедим:

— Фарзандлар ва шогирдларни не илму ҳунарларга даъват этардингиз?

Дедилар:

— Ўғилларни заминга меҳр қўйишга, келажак касби бўлмиш ЭҲМ, компьютерлар ва илмий-техника тараққиёти уфқларини эгаллашларига хоҳишманд эдим.

Дедим:

— Ахир, ерга ишлаш билан илмий-техника тараққиёти кутбнинг икки томони-ку!

Дедилар:

— Келажакда уларни бирлаштирган, уйғунлаштирган йигитларнинг қўли баланд бўлади. Зеро, Бехбудий ҳазратлари таъкидлайдилар: "Ўтган замон учун эмас, келажак замон учун ишлайлик!"

Дедим:

— Қиз болаларга истакларингиз?

Дедилар:

— Лоақал умр ва қувватларининг ярмини рўзғорга сарфлашга имкон берадиган соҳага сафарбар этардим.

Дедим:

— Фарзандлар ва шогирдлар ўзга йўлни мақбул топишсачи?

Дедилар:

— Уларга омад тилардим, кўмак кўрсатардим.

Дедим:

— Айрим фарзандлар, шогирдларнинг андишасизлиги, лоқайдлиги, шуурсизлиги нимадан?

Дедилар:

— Ота-она ва устозларнинг бебурдлиги, беғамлиги, бетутуруклигидан.

Дедим:

— Фарзандлар ва шогирдларга тагин тилаklarингиз?

Дедилар:

— Касбу корига — садоқат, қавмларга — меҳр, табиатга-муҳаббат!

Дедим:

— Бунга қандай эришмоқ керак?

Дедилар:

— Садоқатга — эҳтиром, меҳрга — самимият, муҳаббатга шафқат ҳамда эминлик туфайли.

Дедим:

— Зиддиятларнинг боиси недур?

Дедилар:

— Икки дорвоз бир дорда ўйнолмаслиги, икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамаслиги.

Дедим:

— Исённинг сабаби недур?

Дедилар:

— Зулм.

Дедим:

— Зулмнинг боиси-чи?

Дедилар:

— Жаҳолат!

Дедим:

— Хасислик ва шуҳратпарастликдан қочмоқ учун нима қилиш керак?

Дедилар:

— Бот-бот пул ва мукофотдан воз кечмоқ керак.

Дедим:

— Бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаслик учун-чи?

Дедилар:

— Оқибат ва оҳиратни ўйламоқ керак.

Дедим:

— Атрофда таъбингга ўтиришмайдиган биксиқ ва ипириқки кимсалар кўпайиб, дилинг ғуссага тўлганда, нима қилиш керак?

Дедилар:

— Мавлоно Муқимийнинг тўртлигини ёдга олмоқ керак:

Шерсиз эмасдур бешалар,

Бордур саховатпешалар.

Қилманг ёмон андешалар,

Яхшилари ҳам бор экан!

Дедим:

— Сиз қайта дунёга келсангиз, тагин шу умр йўлини танлармидингиз?

Дедилар:

— Ҳа, шу йўлдан борардим, аммо хатоларимни такрорламаслик пайида бўлардим.

Дедим:

— Хатоларингиз кўпми, сирми?

Дедилар:

— Умрим давомида кам билим олганим, кўпроқ хунар ўрганмаганим менинг хатоларимдир.

Дедим:

— Демак, инсон фарзанди учун энг муҳими — билим ва хунар экан-да?

Дедилар:

— Энг муҳими — ақл!

Дедим:

— Нахотки, билим ва хунардан, истеъдод ва тажрибадан ҳам ақл бирламчи ва устун бўлса?!

Дедилар:

— Илло, шундай!

Дедим:

— Энди ақлга эришиш йўлларини айтинг.

Дедилар:

— Табиат ва жамият ҳар бир кишига озми кўпми заковат уруғини ато этади. Уни авайлаб ундириш, вояга этказиш бандасининг ўзига вобастадир.

Дедим:

— Ақллиликнинг бош белгилари недур?

Дедилар:

— Киши ақлли бўла борган сари одамлардаги бу хислатни кўпроқ илғайди ва қадрлайди. Ҳамма нарсага ақли етган киши ҳамма нарсани кечиради.

Дедим:

— Тағинчи?

Дедилар:

— Хокисор ва камтарин бўлади.

Дедим:

— Хокисорлик ўз қадрини ерга уриш эмасми?

Дедилар:

— Фақат кибор ва беписандлар наздида шундай.

Дедим:

— Ғурурга ўхшаш жоҳиллик недур?

Дедилар:

— Жаҳл!

Дедим:

— Баландликка ўхшаш пастлик недур?

Дедилар:

— Беписандлик.

Дедим:

— Ожизлик аломати недур?

Дедилар:

— Миллатчилик, маҳаллийчилик.

Дедим:

— Ақллиликнинг тагин қанақа нишонлари бор?

— Дедилар:

— Улар мантикий оқибатни билиб иш тутадилар.

Дедим:

— Тагинчи?

Дедилар:

— Улар кам гапириб, кўп тинглайдилар!

ОТА-ОНА МЕҲРИ ҲАМДА ФАРЗАНДЛАР БУРЧИ ХУСУСИДА

Дунёда ота ва онани мадҳ этмаган алломалар топилмаса керак. Шоиру фозиллар, айниқса онанинг беҳудуд меҳри олдида қайта-қайта бош эгишган.

Бир маҳаллар мен ҳам бу мавзуга кўл уриб шеър ёзгандим.

Сизга боқиб турган шу тийран кўзлар,
Меникимас, дўстлар...

«Кўзи ожиз» бўлиб туғилгандим ман

«Бечора, дердилар, қисматинг экан».

Сезмасдим:

Тун нима ё кундуз нима,

Баҳор латофати ё юлдуз нима.

Эртадан кечгача ўтирардим жим,

Ахир, юмуқ эди менинг кўзларим.

Илк баҳорда бир кун Тошкентдан дадам

Доктор олиб келди, қувондим бирам!

Профессор экан,

Кўрди кўзимни

Тинглади ҳасратли, мунгли сўзимни.

— Даволайман,— деди, — аммо жуда қийин.
(Дилим тугён этар дақиқа сайин)
Бунинг бир йўли бор:
Бирорта одам
Агар рози бўлса,
Даҳшат бўлса ҳам
Кўз соққасин берса, ўйиб оламан
Кўзлари ўрнига уни жойлайман!
Тезда дўстларимни топибди дадам,
Сўрабди ёрдам....
Аммо ким кўз берсин?!
Шу экан тақдир-
Дебдилар: кўз бериш — даҳшат-ку, ахир!
Қариндошларни ҳам топибди дадам,
Кўз инъом этмабди қавмларим ҳам.
Дадам бир гадойни учратиб бир кун,
Дарду ҳасратларни тўкибди, дилхун.
Дебди: "Бир кўзингни манга сот, жўра..."
Гадой курққанидан қочибди тура!
Сукут ичра ғусса чекардим, хайхот
Ногоҳ, эшитилди аччиқ бир фарёд...
Вой, онам-ку, ахир!
Ирғиб турай десам, қўймади кимдир.
Кейин...
Кейин билсам, бечора онам,
Мен учун берибди икки кўзин ҳам.
Доктор нигоҳбонин ўйиб олибди,
Дарддан мунисгинам фарёд солибди.
Жарроҳ, столига сўнгра мен ётдим,
Уёғини билмам — ҳушим йўқотдим.
Ўтиб фурсат-
Бўлди руҳсат!

Докани кўзимдан ечдим-у шартта,
Мен борлиққа бокдим биринчи марта!
О, ошифта дунё, Осмон, юлдуз, ой!
Одамларни кўрдим, илк бор, ҳойнаҳой!
Онажон, деб уйга қўйиб кирсам от,
Эҳ, мен ношудга ҳаром бу ҳаёт!
Онамнинг иккала кўзи кўр эди,
Инграрди бечора...
Дарди зўр эди!
У секин пайпаслаб бошини тутди,
Очиқ кўзларимни меҳр билан ўпди.
Сизга боқиб турган шу тийран кўзлар,
Меникимас, дўстлар,
Онажонимники!...

Эй фарзанд! Бу шеърни шарҳлаб ўтиришим, эҳтимол ортиқчадир. Бизнинг фақат қорачуқларимизгина эмас, бор вужудимиз ота ва она пушти камарининг маҳсулидир. Аммо, тан олмоғимиз ва надомат изҳор этмоғимиз керакки, биз ота ҳамда она меҳр оқибатларини кўп ҳолларда, улар ҳаётдан кўз юмгандан сўнг теранроқ ҳис этамиз, афсуслар чекамиз. Буюк Навоий таъбирлари билан айтганда, кимки ота-она тириклик пайтида уларга "бошни фидо айласа, жисмини садқа қилса" фарзандларидан шундай меҳрибонлик, садоқат кутишига маънавий ҳақли бўлади.

Ота-онаси тириклик пайтида уларни кафтида кўтарган, вафотларидан сўнг ҳам руҳларини шод қилиб турган ўғил-қизларга тақдир азалдан забту зафарлар тилайман.

ЖУФТИ ҲАЛОЛ ВА ЗУРРИЁТ ХУСУСИДА

Азиз ўғлим ва қизим! Қалқиб турган бу серғалва дунёда ҳар

кимнинг ўзига муносиб, меҳрибон умр йўлдоши топиши, борлигини унга бахшида этиши, фарзандлар кўриб, уларни вояга этказиши унча жўн иш эмас ва яна шу некбахтлик ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Оила куришдек бағоят масъулиятли тadbирни амалга ошириш юзасидан, афеуски ҳеч ким аниқ кўрсатма ва тавсиянома беролмайди, чунки жуфти ҳалол танлаш — бағоят назокатли кўнгил иши. Аммо шунга қарамай бор инъом-ихтиёрни ўзларингга ташлаб қўйсам унча тўғри бўлмас. Бир масъул ва жонсўз ота сифатида маслаҳатлар бермоқчиман ҳамда улар асқотади, деб умид қиламан.

Аслида донишманд халқ бу борада энг мумтоз пандларни айтиб қўйган:

Бошинг икки бўлмагунча

Молинг икки бўлмайди.

Тағин:

Хотинсиз рўзғор — чўл,

Хотинли рўзғор — гул.

Тағин:

Тенгини топсанг — текин бер.

Тағин:

Ақлли хотин — уй кўрки.

Ўғлим! Буни умр савдоси дебдилар. Шунинг учун уйланишга унча шошилмаслигингни маслаҳат бераман. Ўсмирнинг андак улғайиб, никоҳ ёшига этишиш, баркамол маънодаги балоғатдан далолат эмас. Турмуш қуриш учун маънавий, иқтисодий жиҳатлардан ҳам тайёр ёки қарийб тайёр бўлмоқ керак. Иложи бўлса, ўқишни битириб, бирор юмушнинг бошини тутгач ва тағин, тўйнинг айрим саруполари, заруратларини харид қилгач, тараддуд бошласанг ўринли бўлур эди. Аммо, сўққа бошлик ҳам чўзилиб кетавергани сари киши инжик, ўта нозиктаб, ҳатто андай беписанд бўла боришини назардан кочирмаслик керак.

Гап турмушнинг муқаддас кўрғонини тиклаш хусусида кетар экан, ундан олдин севги деб аталган устувор туйғу ҳақида тўхталиб ўтмасам, ошиқлар мени жоҳилликда айблашлари ҳеч гап эмас.

Эрамиздан аввал яшаб ўтган қадимги юнон донишмандидан тортиб кечагина мактабни битирган ёш шоир ҳам бу хусусда тўлиб-тошиб афсона-ю ашъорлар ёзишган. Уларга қўшимча қилиб, бирор тоза фикр айтишим мушкул. Фақат шуни таъкидлаб ва тайинлаб айтишим керакки, бу беҳудуд завқ бетакрор маънавий кудратдан бебаҳра қолиш каттагина йўқотишдир.

Она юраги ҳақидаги афсонани эшитган чиқарсиз. Уни талай шоирлар шеърга солишган. Мен ҳам бир вақтлар қаламимни синаб кўргандим.

Ҳайҳот!

Ҳайҳот!

Ҳайҳот!

Сен она эмассан.

Жаллодсан – ҳаёт!

Ошиқи зорларга изтироб нечун?

Маъшуклар пойида не боис мажнун?

Уларга тутқазиб, гоҳ ханжар, гоҳ гул,

Қисматнинг қаърига отасан буткул!

Қаламга олганим жўн бир афсона,

Афсонада зоҳир – сабоқ, фасона

Ўғлон севиб қолди, дарди беҳудуд,

Кўзидан, сўзидан ўт чакнар бедуд.

Одамлар! Чекининг, ана маст келди!

Ишқ шаробин ичган

Ғўр сармаст келди!

Ишқи тушган санам, о дилдор эди,

Чечан-у, шоҳиста ва кибор эди.

Моҳтобни эслатар хушрўй юзлари,
Руҳингни эркалар сузук кўзлари
Пойларига қўйиб бошини такрор?
Йигит зорланарди – ашки шашқатор:
«Дилингни менга бер,
Берақол, жоним,
Зулматга отмагил жону жаҳоним.
Не шартинг бор, сўйла, борлиғим нисор,
Жоним-у, жаҳоним, имоним нисор...» «Чиранма,
қоплоним, кўз сузди дилдор,
Агар жўмард бўлсанг, қалтис шартим бор...
Майли, юраккинам сенга бахшида...
(Ошиққа умидбахш ваъда яхши-да)
Унинг эвазига келтиргил лочин,
Онанг юрагини!
Сўзинг бўлса чин!»
Нима бу?
Макрми, сир-у синоат,
Даҳшатли ҳазилми ёки хиёнат?
Ёлғиз ўғил эди, ёлғиз онага.
Саросар қайтди у уйга – хонага
Онанинг кўзлари йўлга зор эди.
Ўғил қўйнида-чи ханжар бор эди...
Девонавор эди унинг кўзлари,
Сарбасар, мастона айтган сўзлари.
Она ёйган эди муъжаз дастурхон,
Ҳадемай нон ўзра сачраб кетди қон!
Кафтда серхун юрак урарди ҳамон.
Ўғил манзил сари отилди чпққон.
Ва остона ўзра қоқиниб тушди,
Онанинг юраги нарига учди...
Водариф,

Водариғ, тилга кирди у,
Дарду изтиробли бир ҳол эди бу
Дедик: «Гойчоғим, бу не фалокат?
Етмадими сенга зарбу зарофат?
Турақол, чироғим, дардингни олай,
Йўл қалтис, огоҳ бўл қурбонинг бўлай...
Ҳайҳот!
Ҳайҳот!
Ҳайҳот!
Сен она эмассан,
Жаллодсан ҳаёт!
Ошиқи зорларга изтироб нечун?
Маъшуқлар пойида не боис мажнун?
Кечир, мунгли бўлди Нусратнинг сўзи,
Хулоса ясасин ҳар кимнинг ўзи...

Муҳаббат — бир-бирига етишгунча оловланиб сўнг сўниб қоладиган туйғу, деган экан бир файласуф. Дастлаб бу афоризм менга жуда ёқиб тушганди, кейин эса ҳаётда бунинг аксини кўп кўрдим: тўйгача бир-бирини танимаган, кейин эса мажнунона севиб, суяниб қолган, борлиғини бир- бирига бахшида этган талай эр-хотинларни учратдим; уларга ҳавасим келди.

Эй фарзанд! Чироққа лампамой, ниҳолга сув, қушга дон керак бўлганидай, муҳаббат ҳам маънавий ва моддий рағбат талаб қилишини унутма.

Ахир, фақат эҳтирослар билан яшаб бўлмайдику! Яхши кўрадиган кишининг кўнглини топиш воситаларини ўзинг ўйла; балки бир даста гул, эҳтимол, ярашиқ либос ёхуд андак ҳамду сано, табассум...

Зеро, шоир айтганидек:

Инсонга жуда кўп нарса керакмас,

Уйда уни кимдир кутиб турса — бас !

Қизим! Бизнинг гоҳ, турғун, гоҳ сершиддат замонамизда келин билан куёвнинг ажралиб кетиши бот-бот рўй бериб турадиган нохуш ҳол, бунинг сабаблари бисёр, лекин энг аввалгиси, оила деб аталадиган муқаддас уюшмани сақлаб қолиш учун курашмаслик, унга беписанд қарашдир. Агар билсанг, бева бўлиб қолиш, фарзандлар дунёга келган бўлса, тирик етим қолдириш — гуноҳи азим.

Қисматнинг бўёқлари оз эмас: биров қайнона-қайнотаси билан келишмайди, бошқа бир келин пулсизлик ва уйсизликка қарши бош кўтаради, яна бир бебахтнинг эри гиёҳвандликка, ичкиликка ёки қиморбозликка берилади. Сен қизим, бундай ногаҳоний зарбаларга ҳамиша тайёр бўл, ҳар қандай иллатнинг ғовлаб кетишига йўл қўймай, унинг олдини олишни ўрган. Қайнона ёки қайнотангдан ҳасрат қилишдан олдин бир ҳақиқатни ақл тарозусига солиб, мушоҳада юритиб кўп: улар ўзга бир даврда яшашди, сен бошқа замон одамисан. Модомики шундай экан, йиллар орасидаги фарқ дунёқарашлардаги, нуқтаи назардаги фарқ демакдир. Рўзғор деган қалъанинг ҳар қандай омонат жойини мустаҳкамлаб бориш; бунинг учун бир-бирини кечиришни билиш, гоҳида хокисорлик таомилларига амал қилиш, миллий удумларни қадрлаш сингари бир талай шартларни эътибордан четда қолдирмаслик керак. Оила муносабатларидаги кичик зиддиятларга беписанд бўлмагин — катта жиддиятлар ана шу кичик зиддиятлардан бошланади.

Тагин шуни ёдда тутгинки, эркак зоти ҳамиша ўз имкониятларидан каттароқ гапирадиган, ваъда бериб қўядиган бўлади. Начора, эркакчилик. Зеро, шундай экан, бу ҳолдан ортиқча қаҳрга минишга ҳожат йўқ. Конституция эркак ва аёлга тенг ҳуқуқ берган бўлса-да, мусулмончиликнинг ҳеч қаерда қайд этилмаган қонунлари оилада, қариндошлар, дўстлар даврасида

сардор мавқеи андак сарбаланд бўлишини тақозо этади.

Муҳаббат ва садоқат шунчаки китобий гаплар эмас, оила ҳам эркак ёки шахвоний зарурат учун қурилмайди.

ҲИКОЯТ

Самарқанд тумани Қозиқўрғон қишлоғида Жўракул сибир деган отахон яшайдилар. Пиру бадавлат мўйсафид: икки ўғил, икки қиз, невара, чевара дегандай.

Ҳозир (2002 йил) саксондан ошган отахон умрларининг ўн бир йилини Сибирдаги авахтахоналарда ўтказганлар. Машъум қатағон йиллари у кишига "колхоз тузимининг душмани", деб айб қўйилган. Келинлик либосидаги умр йўлдоши чирқиллаб қолаверган.

Эри қамалган, қамалаётган аёллар... Тақдирдан уларга тоқатлар тилагиси келади кишининг. Қисматнинг ушбу ногаҳоний зарбаси бировни қулатади, бировни мажруҳ этади.

Гуссадан биров устига бензин сепса, бошқаси қаддини мағрур тутиб, қисматга қасдма-қасд кураш бошлайди.

Хуллас, Шарифа опа умр йўлдошини нақд бир йил кутади. Ундан ном-нишон бўлмагач, дараклашга киришади ва Жўракул Сибир томонларга сургун қилинганини, у ерда дарахт кесаётганлигини, эшитиб қолади.

Сибир! Сарҳадсиз совуқ ўлка! Офтоб деган табаррук мўъжиза қаддини ўша изғирин ялангликларда лоақал бир бор бўлган кишигина дилдан ҳис этмоғи мумкин. Унинг ҳатто баҳори оний бўлиб, олис ҳамда нохуш хотираларга ўхшаб кетади. Бу сарҳадсиз худудга Овруподаги бир неча мамлакатларни жойлаштириш мумкин.

Мазлумлар авахтахонаси бўлиб қолган бу ўрмонзорлардан бир маҳбусни дараклаш чексиз коинотдан учар тарелкаларни излашдек гап. Аммо ноумид — шайтон дейдилар. Инсон эса эса

хамиша ишонч билан яшайди. Шарифа ана шу қаҳратон ўлкадан умр йўлдошини топишга азму қарор қилиб йўлга чиқади. Братск шахрига тушгач, бошқа мусофирлардек, аввало меҳмонхонани даракламай, қамокхоналарни суриштиради. Кейин эса ана шу ҳибсхоналар атрофида арвоҳдай кеза бошлайди. Баджаҳл соқчилар маҳбусларни эрталаб ишга олиб чиқаётганда, кечкурун қутурган кўппаклар воситасида тиканли симлар ортига ҳайдаб кираётганда бу пажмурда гавдалар орасидан эрини излайди. Эҳ-эҳ этикдўз Жугашвилининг ўғли томонидан Енисей бўйларида қурилган не-не авахтахоналарда бўлмайди у?!

Эй, садоқатли хотинлар! Дунёнинг энг улкан шаҳарларида ҳашамдор ҳайкал ўрнатиш керак сизларга! Токи одамлар муҳаббат ва садоқат олдида бош эгиб пойингизга гуллар қўйишсин!

Шу кўйи бир ярим йил изғийди у. Мусофирчилик ва ҳору зорликнинг беҳад укубатларини бошидан кечирадики, бу саргардонликларнинг ўзи бир китобга сиққуликдир. Шу сарсонликлар сабаб бўлиб, тил ўрганади, ҳушёрлиги ортади. Алқисса, бир ҳарбий грузин унинг жасоратига тан берадими ёки раҳм қиладими — ҳар ҳолда кўмаклашишга бел боғлайди. Шарифа опа бир неча ойгача умид билан унинг уйида яшаб, касалванд хотинига, болаларига қарашади. Грузин ҳам ўз сўзининг устидан чиқиб, бир куни Шарифа опани дарё бўйидаги ўрмонзорга эргаштириб боради. Худди шу ерда у умр йўлдошини топиб олади!

Бу жараёнлар биз баён қилгандек жўн кечган эмас, албатта. Масалан, сиз киноларда башараси совуқ ҳарбий соқчиларни бир неча бор кўргансиз, албатта. Улар зарур бўлганда, қўлларидаги автомат тепкисини босиб юборишлари ҳам ҳеч гап эмас. Ҳа, гарчанд бағритош бўлишса ҳамки Шарифа опанинг садоқати олдида бош эгиб, эр-хотиннинг бир-бирига қараб ҳудудсиз меҳр билан талпинишларига монелик қилишмайди.

Эртаси ҳам, индини ҳам учрашадилар улар...

Шарифа опа аввал шу ердаги мактабда фаррошлик қилади. Унга бир хоначани жиҳозлаб берадилар. Шундай қилиб, ўз ишини ихлос билан бажарган ҳолда ҳар куни овқат пишириб, Жўрақул сибирга олиб боришни канда қилмайди. Шу тариқа мактабдагиларнинг ҳам, маҳбусларнинг ҳам яқин кишисига айланиб қолади. Чунки унинг қалбидаги шафқат ва меҳр одамларни лоқайд қолдиrolмасди-да! Фақат умр йўлдошининггина эмас, ўзгаларнинг ҳам кийимларини ямаб беради, беморлар, бечораларга ёрдам қўлини чўзади.

Хуллас, хотини сабаб бўлиб Жўрақул сибирга ҳам анча-мунча озодлик эпкини тегиб қолади: бошлиқлар кечкурунлари оиласи билан бўлишга рухсат беришади унга. Ватандан жуда олис, совуқ бир юртда эр-хотин бир-бирига таяниб, далда бериб умргузаронлик қила бошлайдилар.

1955 йили улар Сибирдан бир машинада кўч-кўлон, икки ўғил, икки қиз билан қайтиб келишади.

Надоматлар бўлсинким, Шарифа опа бундан беш йилча мукаддам ҳаётдан куз юмдилар.

Эй, фарзанд! Оила жамият бешиги бўлса, фарзанд белнинг қуввати, зурриётнинг давомчиси, чироғимизни ёқиб қолувчи ирсиятимиздир!

Шуни билки, болакайлар шовқини эгалламаган хонадонни аста-секинлик билан зоҳирий ваҳима шарпаси эгаллай боради.

Тагин шуни билгинки, бу дунёда соғлом фарзандини кўтариб турган жувондан гўзал, жозибали санам ҳеч ерда йўқ ва бўлмайди ҳам!

Баски, шундай экан, фарзандлар мўл, соғлом, ақлли, ўқимишли бўлишига эришмоқ керак. Шундай иш тутмоқ зарурки, болаларимиз, фақат умримиз давомчиси бўлиб қолишмасин, балки биздан ҳам устунликларга эришсин. Фан номзодининг ўғли, масалан, камида фан доктори бўлмаса, авлод

тараққиётга эришолмай қолади-ку! Сен фараз қилайлик, уч тилни биладиган бўлсанг, боланг камида беш-олти забонда бурро бўлмоғи лозим.

Афсуски, ҳаётда ноқобил одамлар оз эмас. Қотиллар ва сотқинлар, гиёҳвандлар ва фоҳишалар, безорилар ва қаллоблар...

Эҳ, улар кўп! Бу одамларнинг бирортаси ҳам ёмон бўлиб туғилмаган. Оилавий тарбиянинг қўпол нуқсонлари сабаб бўлиб, ана шундай нобоп йўлларга чалғиб кетишган улар.

Биологик жиҳатдан кичик ҳарф билан ёзиладиган инсон сут эмизувчилар оиласидаги homo sariens турига мансуб бўлса ҳамки, катта ҳарф билан битиладиган Инсон — кўзларида нури мунаввар, қалбида эзгулик шамчироғи, ниятида устуворлик, сўзида эминлик бўлган олий зотдир!

Ота-она ўз фарзандларининг қилмишлари учун бутун жамият ва тарих олдида жавоб бериши кераклигини бир дақиқа бўлса ҳам ёддан чиқарманглар!

Фарзандларнинг мурғак қалбларига зарифлик, закийлик ва шафқат уруғини кўпроқ, сепинглар; уларни зукко тарбиячи, шоҳиста муаллимлар қўлига топширинглар, токи келажакда фақат ўз оиласигагина эмас, миллати, халқи, ватанига ҳам шарифликлар келтирсин!

СУХАНДОНЛИК, ХУШХАТЛИК ВА МИЛЛАТГА ЭҲТИРОМ ХУСУСИДА

Эй азиз фарзанд! Бу дунёни қурол билан эмас, сўз сеҳри билангина забт этиш мумкинлигини ҳамиша ёдда тут. Зукко суҳандонлар, хушхат дипломатлар, хатнавис хаттотлар ҳамма замон ва жамиятларда кадрланган. Фақат ана шундай ноёб истеъдодга эга бўлган кишиларгина афкор ва ноафкорларни ўзларига эргаштиришлари; уларни курашларга даъват этишлари мумкин.

Минбарда ёки даврада бўлганинда шундай сершира сўзлашга одатланки, одамлар сендан зарра ҳам бешишмасин, баръакс, вужудлари қулоққа айланиб тинглашсин, истиқболингга қараб талпинишсин. Сўз фақат алоқа воситаси эмас, керак бўлганда у қилич ҳам, қалқон ҳам. Қалом эзгулик ва камолот, эминлик ва даъваткорликдан далолат берсин!

Зеро:

Олқишлайман нурга

Интилса ҳар ким.

Нур сочганларгачи

Этаман таъзим!

Сухандонликнинг ўз таомил, талаблари борлигини ёддан чиқарма. Кўпчиликми, озчиликми — бундан қатъий назар, одамлар олдида сўзга чиқишдан олдин масъулиятни ҳис этиб, обдан тараддуд кўришга тўғри келади.

Баҳсу мунозара дақиқаларида ўзгаларнинг фикрларини ҳам эҳтиром ила тингла; қизишмай, жаҳлга минмай, андак бўлса ҳам овозни кўтармай, фактлар, далиллар билан курашгин.

Зотан, жаҳлига ҳоким — ҳаммага ҳоким!

Овозингни кўтардингми, демак сен ноҳақсан!

Хатто тўғри сўз ҳам ғзаб ва нафрат билан айтилса, у ҳақоратга ўхшаб кетади.

Шу ёдинда бўлсинки, турфа йиғинларда одамлар ўзларининг устун томонларини намоиш қилиш пайида бўладилар. Шунинг учун ҳам бундай дақиқаларда уларнинг хислатлари, устуворликларини эътироф эт. Кўпчилик орасида ўзгаларнинг нуқсонларини очсанг-у ўз камчиликларинг хусусида гапирмасанг, ёки сени танқид қилганларни таъқиб қилсанг, мардликдан бўлмас!

Шуни ёддан чиқармаслик керакки, ўз-ўзини танқид қилиш йўлга қўйилмаган, ошкоралик, демократия жўмраклари

беркитилган жойда ёки жамиятда тараққиёт бўлмайди.

Сенинг танкидинг кишиларни рағбатлантирсин, курашга чорласин!

Зеро:

Булбул ғазалини тинглай деб нисон

Интилар боққа

Яхшилар, бўлмасин боғда ҳукмрон:

Курбақа!

Қулоғингга айтадиган яна бир андиша.

Сен сиёсат билан шуғулланмасанг, сиёсат сен билан шуғулланади, дейишади. Лекин, шу билан бирга сиёсатни ғирром уйинга чиқаришади. Бу масалада етти ўлчаб, бир кесишингни маслаҳат бераман. Одамларнинг тинчлиги, фаровонлигини чинакамига биринчи ўринга қўймаган, аллақандай мансаб, шуҳрат илинжида бўлган алдам-қалдам сиёсатбозлардан сенга нима наф? Зотан, Шайх Саъдий рамзий қилиб, топиб айтганлар:

Пулинг йўқ, бозорда нима бор санга?

Тағин чанг солмасин, биров салланга!

Умуман, ўтдан кўра тутун сероб бўлган муҳитдан четроқ турган маъқул. Бизнинг жаъми тоат-ибодатларимиз, ваъзхонлик-у намоийшларимиз инсоннинг бир томчи қонига арзимади, болам!

Шунингдек, кечагина ўпган байроғини бугун пайтава қилган риёкор ва нобакорлардан эҳтиёт бўлмоқ керак! Ва ўзини минбарга ураётган ҳар бир киши халқ ғамида эмаслигини унутма!

Инсон чинакам демократия, эрк учун бир умр кураш олиб боради!

Бунинг фарқига бор ва ана шу эзгу курашдан ўзингни четга олма!

Минбарда айтилган сўз шудгорга сепилган урукка ўхшаши — вақт ўтиши билан илдиз отиши, ҳосил бериши лозим.

Билиб қўй: донолар нафратини, нодонлар хайратини оширадиган нарса, сохталик ва жўнликдир!

ҲИКОЯТ

У пайтлар вилоят газетасида хизмат қилардим. Бир куни муҳаррир ўринбосари Аҳмаджон Мухторов биз — бир неча журналистларни йиғилишга таклиф қилиб қолди.

— Саид Усмонов сўзга чиқадилар, — деди, — дафтарларингни олинглар — фойдали гаплар кўп бўлади.

Саид Усмонов бағоят билимдон, хушсухан олим эканлигини эшитган бўлсам-да, у кишини кўрмаган, суҳбатидан баҳраманд бўлмаган эдим. Ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги, юзидан нур ёғилиб турган, хуштабассум кишини кўз олдингизга келтириб кўринг-а.

Шунгача минбардаги каломнинг бу қадар сеҳрли бўлишини тасаввур қилиб ҳам кўрмагандим. Тилимизнинг бунчалик сершира, каломимизнинг сержозибга эканлигини дафъатан туйгандай бўлдим. Олим ўзига хос салобат билан иқтисод ва унинг омиллари хусусида сўз юритарди. Иқтисоддай зерикарли фан ўзгача мазмун кашф эта бошлади.

Одатда йиғилишлардан ўзимни четга олардим; шундан кейин эса иқтисодчи олимимиз сўзга чиқадиган мажлисларга қараб интиладиган бўлдим.

Кўп ўтмай у киши Булунғурда чиқиш қилди. Зал сув куйгандек жим-жит. Йўқ, одамларни сеҳрлаган куч фақат актёрона ҳаракатлар, тингловчи мушоҳада юритиб олишига имкон берадиган паузаларгина эмасди, энг муҳими — ақл ва жасорат эди!

Ўткир, жўяли сўз, равшан фикр ортиқча изоҳ талаб этмас ва вужудлар кулокка айланиб ҳар бир каломни ҳазм қилиш

иштиёқда бўларди.

Олим фермерлар хақида обдон гапириб, иш юритишни ўшалардан ўрганишга даъват этарди. Ўттизинчи, қирқинчи йилларда бундай рафтор қилган олим ёки раҳбарни «халқ душмани»га чиқаришарди, мен ҳикоя қилаётган етмишинчи йилларда ҳам қалтисроқ эди бу гап.

Самарқанд вилоятида мазкур ислохотлар жорий этила борди. Айримлар оилавий звенолар ташкил этиб, ижарага ер олдилар, бригадалар хўжалик ҳисобига ўта бошлади. Кейин эса шўролар бюрократизмининг бешафқат машинаси бу ўзгаришларнинг олдига ғов қўйди.

Майли, бу — алоҳида мавзу.

Гап сўз билан ишнинг бирлиги, калом қудратида.

Болаларим! Тағин шуни ёдда тутингларким, ҳар бир киши энг аввало ўз онаси алла айтган забонда бурро бўлмоғи керак! Аммо шунинг ўзи билан кифояланиш чекланиш демакдир. Жаҳон миқёсидаги тилларда ҳам чечан бўлмасаларинг, омад эшикларингни қоқмай қўйиши мумкин.

Тағин: у ёки бу ҳудуддаги гўзаллар кўриги ғолибини билмасаларинг ҳамки (аслида уни ҳам билиб қўйиш фойдадан холи эмас) ёзувчилар, режиссёрлар, кўшиқчилар, рассомлар, композиторларни билмаслик; уларнинг санъатидан бебаҳра қолиш етукликдан далолат эмас!

Энди бағоят нозик бир мавзуда, қулоқларинга секингина айтадиган икки оғиз сўз.

Бу — миллий масала, албатта. Назаримда боболаримиз биздан кўра анча байналминал бўлишган. Уларнинг қомусий асарларини варақласангиз, бирор миллатга нисбатан жилла бўлса ҳам беписандлик аломатларини сезмайсиз. Бобокалонларимиз кўп ҳолларда туркийдан ташқари, арабий, форсий тилларни ҳам билишган; (Бехбудий ҳазратлари буларга қўшимча тарзда рус тилини ҳам билишни тавсия этадилар).

Шунинг учун ҳам Шарқ мадрасалари, бозорларида ўзларини эркин ва мағрур тутишган. Биз улардан ибрат олмоғимиз шарт! Биз Маҳмўдхўжа Бехбудий номларини тилга олдик. Шу баҳонада ашраф боболаримиз — жаннати жадидлар ҳақида гапириб ўтмасак, суҳбатимиз кемтик бўлиб қоладигандай. Бугунги мустақиллигимизнинг тамал тошларини аср бошида ўша жўмард донишмандлар қўйишганди. 1917 йилда Қўқонда Муҳторият эълон қилган, Октябрь инқилобини зўравонлик деб атаган, ўз ҳисобларидан мактаблар, кутубхоналар, театрлар, газета, журналлар очиб, халқни маърифатга чорлаган ва билимсиз халқ ҳеч нимарсага, жумладан, мустақилликка ҳам эришиши мумкин эмаслигини қайта-қайта таъкидлаган сарчашма боболаримизга шарафлар бўлсин!

Ҳар бир миллат ўз ботқоғи билан фахрланади, ҳар бир халқ ўзи яратган фалсафага, ўзи танлаган бошлиққа муносиб бўлади, дейишади. Миллатнинг буюғи бўлмайди, бинобарин, сенинг ҳам миллатинг ўзгалардан устун ёки паст эмас! Бародарлик баробарлиндадир! Ўз миллатини ўзгалардан устун қўйиш, бу йўлда турфа воситаларни ишга солиш билан ўлчанмайди, балки камолот сари интилиш, миллатдошларини эргаштира билиш билан белгиланади. Киши ўз оиласини қадрлаши зарур, аммо уни кўпчилик орасида мақташи камтарликдан эмас. Миллат масаласида ҳам мантиқ худди шуни тақозо этади. Миллатнинг ёмони йўқ, аммо жабрдийдалари, дили ўксиклари, камситилганлари, ватангадо қилинганлари, хўрланганлари анчагина.

Сен ўғлим, уларга ака, ука, ўғил бўлиб, пешоналарини сила, кўнгиллларини кўтар!

Сен қизим, уларга ҳамдард, ҳамшира бўлиб, кўз ёшларини артиб қўй!

Ҳар ҳолда «халқ» билан «оломон» тушунчалари орасида қанча фарқ бўлса, «халқ» билан «миллат» орасида ҳам шунча

тафовут борга ўхшайди. Лекин оломон ҳам, халқ ҳам, миллат ҳам ўзининг буюк фарзандлари билан фахрлангани сингари, нобоп одамлари, нохуш қилмишларидан ор қилишни ҳам ўрганмоғи керак! Қилмиш деб аталадиган нохуш хотира пистирмада турган душманга ўхшайди — у бот-бот сени ўққа тутаверади.

Қилмиш учун худо ва виждон олдида ҳисоб беришимиз керак!

Мардликнинг таомили шунақа!

ҲИКОЯТ

Антон Павлович Чеховнинг «Помешчик кўрғонида» деган ҳикояси бор. Унда оқсуяк Павел Ильич Решевичнинг паст табақали кишиларга ҳаддан ташқари беписандлиги; худбин, инжиқ бўлгани сабаб одамлар уни хушламасликлари тасвирланган.

Помешчикнинг бўйга этган икки қизи бор. Уездга яқинда ишга келган терговчи Мейер Решевичнинг катта қизи билан танишиб қолади ва уларникига меҳмон бўлиб келади. Бу даргоҳга ҳеч ким оёқ, босмай кўйганидан бўлса керак, оила, жумладан, Решевич ҳам ана шу ҳолдан беҳад қувонади. Аммо помешчик ўз одатига кўра тагин ўша эски дийдиёсини бошлаб, мешчан фалсафасини давом эттиради.

«Оқсуякнинг табиий ва тарихий важ ҳамда далиллари бор, азизим, ва буни инкор этмоқлик, менимча, кийикнинг шохи йўқ, дейишга ўхшаш номаъкул бир гап. Агар мен искиртга, малайваччага қўл бермас эканман, бунинг маъниси, оламдаги энг яхши нарсаларни ҳимоя этганим, бизни камолот сари элтувчи она табиатнинг энг юксак йўл-йўриқларидан бирига амал қилганим бўлади. Биз ҳам энди худди Ғарб рисарлари мўғуллар хужумини қайтарганидек, вақтни ўтказмасдан, дарҳол

қўзғалмоғимиз ва бир ёқадан бош чиқариб, душманга зарба бермоғимиз лозим. Қачонгача уларга кўнгилчанлик қиламиз?! Бас энди! Ҳаммамиз гапни бир жойга қўйиб, исқиртлар яқинимизга келди дегунча нафратимиз кўзгаб, ифлос башарасига қарата: «Йўқол, бу ердан кўнғиз, сенинг тенгинг – тўнғиз» дейдиган бўлайлик....»

"Мен ундай қилолмайман," деди зўрғатдан Мейер ва юзини ўгирди.

"Нега энди, сўради Решевич. У ғалати суҳбат, узоқ мубоҳаса ва талашувлар бўлишини кўзлаб жони кирган эди. — Нима учун?"

"Чунки, мен ўзим пастки табақаданман." Бу иқрордан Мейернинг ўзи қизариб кетди, ҳаттоки бўйин томирлари шишиб, кўзида ёш пайдо бўлди."

Эй фарзанд! Биламан, сен одамларни табақаларга ажратмайсан. Аммо беандишалик қилиб, миллатга ажратишингдан ҳавотирдаман. Янги танишинг, суҳбатдошинг ёки даврадошлар қайси миллатга мансублигини билмай, унинг нозик туйғуларига тегиб қўйиш, гумроҳликнинг ўзгинасидир.

Турфа давраларда у ёки бу миллатнинг шаънига тегадиган латифалар айтиб юриш ҳам вайсақиликдан ўзга нарса эмас!

Устоз Асқад Мухтор билан бу мавзуда ҳам суҳбатлар курганимиз ёдимда. Хотирамда қолганларини қоғозга туширишга саъй ҳаракат қиламан.

Дедим:

— Айтингчи устоз, киши суҳандон, хушхат ва боэҳтиром бўлганда нималарга эришади?

Дедилар:

— Омад уларга икки кўлини чўзган гўдакдек талпинади.

Дедим:

— Сиз бундай кишиларга не мурувват ва саховатларни раво кўрардингиз?

Дедилар:

— Ихтиёр менда бўлса, меҳримни қуёшга қўшиб берардим.

Дедим:

— Минбарга кўтарилаётган кишига нима дейишни истардингиз?

Дедилар:

— Сен роҳиб эмассан, нотиксан — юрагингни оч!

Дедим:

— Хатнависларга нималарни ёзишни маслаҳат берардингиз?

Дедилар:

— Ҳақиқатни!

Дедим:

— Миллатчилик нималарга олиб келади?

Дедилар:

— Миллий адоватга.

Дедим:

— Миллий адоватчи?

Дедилар:

— Хунрезликка!

ИТОАТ ЭТТИРМОҚ, ВА БЎЙСУНМОҚ ХУСУСИДА

Аср довонидан ошган, тер ва кўз ёши таъмини етарлича татиб кўрган бир мўсафидга савол берибдилар: "Қандай қилиб, бунча умр кўрдингиз?" Отахон дебди: "Умр бўйи ҳеч кимга бўйсунмадим ва ҳеч кимни бўйсундирмай яшадим:

Эй фарзанд! Билки, биз кимларгадир тобемиз ва аллакимлар бизнинг қаршимизда бош эгиб туришга маҳкум этилган. "Бўйин суниш деган каломнинг андак ўзгарган мазмун, шакли ва моҳиятига эътибор бер. Шунинг учун итоаткорлик ҳам, итоатгўйлик ҳам умрнинг эговидир.

– Майли, мени ур, аммо гапимга қулоқ сол, деган эди афиналик Спартак ўз хўжасига.

Яна шуни билиб қўйгинки, кишилар аксарият ҳолларда бошлиққа ишонадилар, эътиқод қўядилар, аммо амалдорлар қўл остидаги одамлардан шубҳаланиб юрадилар.

Модомики дунё шунақа қурилган экан, бунга қарши бош кўтармоқ ножоиздур. Ҳамма замонлар, жамиятлар ва тузумларда ҳам шундай бўлиб келган: ҳокимлар, амирлар, ижрокўм раислари, саркотибларнинг, кўп ҳолларда идеаллари тузук бўлса ҳамки, ўзлари бошқа нарсаларга интилганлар; улар Қуръони Каримга ҳам хиёнат қилишдан тойишмаган. Замонлар ўтган сари бўйсунувчи кишилар талабчан, ҳақгўй ва андак беандиша бўлиб боргани сингари, мансабдорлар ҳам чечан, маккор ва бешафқат бўлиб бораверганлар.

Ҳар ҳолда раҳбар билан амалдорнинг фарқи йўқ эмас!

Лекин инсоф билан айтганда, бизнинг замонда бошлиқ бўлиш унчалик жўн иш эмас. Асабларнинг доимий таранглигидан бўлса керак, уларнинг аксарияти пенсия ёшига этмай инфаркт, инсулт, қон босими сингари дардларга мубтало бўлишади. Баски шундай экан, жамият адолатли раҳбарларни қадрламоғи керак. Кимга кўп ҳуқуқ берилган бўлса, ундан шунча кўп талаб қилинишини унутишга ҳаққимиз йўқ! Бошлиққа итоат этмай, уни беписанд қилишни ғурур деб билмоқ хато, албатта! Эй фарзанд! ҳар қандай мансаб соҳиби бўлганингда ҳам одамлар безиб кетадиган даражада қаттиққул ёки оёқости қилиб ўтадиган ҳолатда лакалов бўлма! Шундай иш юритмоғинг керакки, мабодо вақти келиб, амал курсисидан ажралиб қолсанг, танишларинг юз ўгиришмасин. Бунинг учун қавмларга меҳрибонлик кўрсатиб турсанг, маҳалланинг тўймаъракаларидан ўзингни четга олмасанг, анъаналарга бефарқ бўлмасанг, кишиларнинг яхши кунларида қўлларини қисиб қўйсанг, мушкул дақиқаларида пешоналарини силасанг —

кифоя!

Мансаб поғоналарига қараб иш юритиш таомиллари ҳам такомиллашиб боради. Аммо ҳар қандай курсини тавсия этишганда, обдан ўйлаб ол: билиминг, қобилиятинг, тажрибанг етарлими; аввалги раҳбардан ошириброқ иш юрита оласанми?! Мабодо дилингга ўтиришмаса, юрагингни жизиллатмаса назокат билан рад эт. Мардликнинг таомили шунақа. Куч-қувватинг, имкониятинг даражасидан ташқари бўлган зўриқиш сени маънавий жиҳатдангина эмас, жисмоний жиҳатдан ҳам мажруҳ қилиб қўйиши мумкин. Аҳир сен ота-она, фарзандлар, жамият учун соғлом бўлишинг, кўпроқ яшашинг керак-ку!

Ҳар қандай касбу ҳунар сингари раҳбарлик ҳам сенга завқу шавқ ато этса; илҳом, иштиёқ билан ишласанг татийди. Шундай иш тутгинки, дўсту қариндошлар, кексалар ва мажруҳлар, аёллар ва жабрдийдалар ҳузурингга киролмай, азият чекишмасин. Инчунин, журналистлар, юристлар, собиқ мансабдорлар жаҳлга миниб қайтишмасин: бу тоифадагилар кўп ҳолларда кек сақлайдиган бўлишади.

Энди ўринбосар хусусида. Буюк Кайковус ёзади: "Барча ишни вазирга таслим қилмағил, унинг раъйига ҳамиша муҳтож бўлмағил." Вазир ҳар одам ҳақида сўз айтса эшитгил, валеқ дарҳол қабул қилмағил. Анга дегинки: "Ўйлаб кўрурман, агар маъқул топсам, бу юмушни санга топширурман. Агар ҳоҳ қари, ҳоҳ йигитликда подшоҳ бўлсанг, қари кишини вазир қилгил."

Бу қомусий ўғитларга бирор фикр қўшиш мушкул. Фақат шуни айтиб ўтишни истардимки, ўринбосарнинг кексароғи, шофёр ва котибанинг ёшроғи афзал. Улар ҳалол, садоқатли, шу билан бирга ҳушёр, зукко кишилар бўлишсин.

Қонунлар бизни ҳимоя қилиши керак бўлганидек, биз ҳам қонунларга беписанд бўлмайлик. Айниқса, раҳбар бу масалада нодонликка йўл қўйса, бебурд бўлиб қолиши ҳеч гап эмас!

Сен раҳбар бўлган даврда сиёсат-у вазиятлар ўзгариб

қолиши мумкин. Бундай пайтда узоқни кўзлаб, ақл билан иш юрит. Таъна маломатларга, иккиюзламачиларга нисбатан вазмин бўл. Ҳар эҳтимолга қарши ўзга ерлардан ўзингга ва яқин кишиларингга иш дараклаб қўй!

Вазифасидан ноҳақ бўшатишган айрим тадбиркор, доно раҳбарлар ҳеч ўксима кичик ва ўрта бизнесга қўл уриб, янада устувор шуҳратларга эришганини биламан. Назаримда, улар тўғри йўл тутишди.

Мансабдан ажралишни сира ҳам баҳтсизлик деб билма!

Эй фарзанд! Сенга тобе бўлган уддабурро кишиларни эъзозла! Айрим иллатлари учун уларнинг дилларини хуфтон қилма. Агар билсанг, жамиятнинг етакчи кучлари — ана шу уддабурро одамлардир. Ўттиз-қирк, йилда етишиб чиққан ишчан раҳбарнинг оёғига болта уриш — эндигина ғарқ ҳосилга кирган дарахтни қулатишдек увол иш!

Бировни бўйсундиришдек итоат этиш ҳам мураккаб жараён. Ҳар ҳолда бошлиқнинг ишончига сазовор бўлмоқ керак. Бу тадбирни ҳамкасб дўстларни кўпайтириш, уларнинг кўнглини топиш билан бирга олиб боришни ўрган. Ишхонада иккиюзламачилар, ғийбатчилар ва турли... чилар бўлиши мумкин. Сен улардан устун туришнинг тадбирини қил ва атрофдагиларга нисбатан ҳушёрликни сусайтирма.

Жамоада гуруҳлар пайдо бўлганда (начора — ҳаёт. Бу ҳам истисно эмас) адолат ва ҳақиқат томонда бўл. Бу курашда мағлуб бўлсанг ҳам заррача ўксима! Аммо ҳар қандай шароитда ҳам интизом, ишчанлик, жамоага ғамхўрлик сақланмоғи керак!

ҲИКОЯТ

Бир маҳаллар чумолиларнинг ҳаёт тарзини кузатганим ёдимда. Унгача дунёда асалари оиласидек интизомли ва меҳнаткаш уюшма бўлмаса керак, деб ўйлардим. Қарасам,

чумоли ҳам ундан қолишмас экан.

Бу ўлкан рўзғорда катта ва кичик лавозимдаги бошлиқлар (уларни қанотидан аниқлаш мумкин) бўлиб, қолганлари умр бўйи меҳнат қилишга маҳкум этилган жониворлардир. Ишчи чумолилар тухумдан чиққан заҳоти рузғорнинг темир интизоми, табиатнинг инстинкт деган қонунига бўйсуниб ишга киришади. Аввал йўлакларни, омборларни тозалайди, чиқиндиларни олиб кетади. Сўнг қиш ташвиши...

Чумолилар одамлардай йиғилишлар ўтказишмайди; уларда маҳаллий кўмита ҳам йўқ. Аммо метин интизом, ҳалол ва фидойи меҳнат бор. Бу жамоада дангасалар ва бадмастлар, ғийбатчилар ва лаганбардорлар, нигилистлар ва экстремистлар, ҳоинлар ва аблаҳлар йўқ. Меҳнат ҳамма учун биринчи зарурат, интизом ҳамма учун қонун! Уларнинг бир-бирига, оилага ғамхўрлиги ҳақида ўнлаб илмий ва бадиий асарлар битиш мумкин. Масалан, оила аъзоларидан бирортаси яраланиб ёки хасталаниб қолгудай бўлса, галалашиб унга гиргитгон бўлишади. Жаъми жониворлардан фарқли ўлароқ, нобуд бўлган шерикларини чиқариб кўмишади. Бирор фалокат рўй берганда, масалан, инлари бузилганда ёки уни сув босганда энг аввало тухумлари, палапонлари, ярадорларини олиб қочишади.

Ваҳоланки улар — чумолилар!

ТАБИАТ МУҲОФАЗАСИ ВА ТАНСИҲАТЛИК ХУСУСИДА

Эй, азиз фарзанд! Корнелл дорилфунунининг (АҚШ) олими Ж.М. Стойкос барча ижтимоий ислохотларни, шу жумладан, экологик эволюсияни тўрт босқичга бўлади.

1. Гап ҳам йўқ, иш ҳам.
2. Гап бор-у, иш йўқ.
3. Гап бор, иш ҳам бор.

4. Гап тугади, иш бошланди.

Биз, назаримда иккинчи босқични яқунлаб, учинчисига ўттиямиз. Лекин бир гуноҳни гарданимизга олишимиз керакки, инсоният тараққиёти давомида ҳеч қайси авлод табиатни бизнинг асрдошлардек қажатмади. Ғор одамлари мамонтларни қирганини аюҳаннос солиб айблаган ҳолда ўнлаб, юзлаб парранда, жонивор турларини батамом йўқотдик; ер усти ва ер ости сувларини, шаффоф ҳаволарни заҳарладик. Эҳ, бу талафотнинг кўлами нақадар катта ва даҳшатли эканлигини билганингда эди! Биргина ерости сувини олайлик. Энди уни ҳеч қачон қайта тозалаб бўлмайди ва йиллар оша у авлодларимизни заҳарлайверади.

Ҳозир одамлар атроф-муҳит муҳофазаси хусусида кўпроқ, баландроқ гапирадиган, алланималарни талаб қиладиган бўлиб қолдилар. Журналист ҳам, артист ҳам, юрист ҳам табиат жонқуярига айланиб бораётганга ўхшайди. Агар билсанг, бу ўзгариш аллақандай ошкоралик самараси эмас. Одамлар қилмишларидан ҳижолат тортдилар ёки улар ўша юз-икки юз йил кейин яшайдиган зурриётлар тақдиридан безовта десак ҳам жуда олдинлаб кетган бўламыз. Табиатга етказилган зарар бевосита жисму жонларига етказилган жароҳат эканлигини ҳис этдилар улар. Ўзлари ва болаларининг турфа касалликларига жўмракдан оқаетган сув, дастурхондаги неъмат, ҳаводаги оғу сабаб бўлаётганлигини билиб қолишди, холос!

Инсоният тараққиёти давомида хушфёъл оталар ҳамиша зурриётлар ҳақида ғамхўрлик қилишган, уларга бой мерос қолдириш пайида бўлишган. Надоматлар бўлсинким, биз келажак авлод ҳақида чанг солиш билан кифояланмай, уларнинг насибасини ҳам заҳарлашда давом этдик!

Ҳозир расмий ва норасмий давраларда, "экологик ҳавфли худуд" деган жуда нохуш ибора пайдо бўлди. Демак, бундай худуддан инсон кўчиб кетиши шарт! Эй Оллоҳу Азим-уш шон!

Менинг юртимни ана шундай даҳшатли худудга айланторма!

Сен болам, биз гумроҳларнинг гуноҳларимизни енгиллаштир, нуқсонларимизни такрорлама. Мабодо, муаллим бўлсанг, болакайларнинг кулоқларига қуй: улар яшил оламга, заминга меҳр қўйишсин; мабодо олим бўлсанг, муаммоларни очиб бер, одамларга мунаввар йўлларни курсат! Раҳбар бўлсанг, бу борада қўл остингдаги кишиларга ибрат бўл. Хуллас, ким бўлсанг ҳамки, бонг ур, даъват эт, токи одамлар хушёр тортишсин: хатолардан ўзларини тийишсин!

Шуни ёдда тутгинким, бундан кейин миллатнинг маданияти унинг атроф-муҳитга булган муносабатига қараб белгиланади.

ҲИКОЯТ

Ҳей, она табиат! Сен одамларни сувга фарқ қил, улар яшайдиган заминни тебрат, касалликлар юбор! Чунки улар тоғларни топташди, жониворларни нобуд қилишди, сени она, дея туриб, бағрингга тупуришди! Ал - қасосу минал ҳақ! Ўч ол улардан!

Йўқ, йўқ она табиат, ундай қилма, ундай қила кўрма! Одамлар ҳам ахир, сенинг фарзандларинг. Сен уларнинг кўнгилларига раҳм шафқат сол, дилларига эзгулик уруғини сеп!

* * *

Одамлар азал-азалдан ўғилларига Арслонжон, Бўривой, Қўчқорбек, Шербек, Қоплонбек; қизларига Лола, Наргис, Райҳон, Сунбула сингари номлар қўйишган. Уларни қўзичоғим, бўталоғим, лочиним деб эркалашган.

Табиатга меҳр қўйсин, уни эъзозласин, кадрига етсин деб шундай йўл тутишган бўлишса ажаб эмас!

* * *

Табиатнинг ғалати қудрати ҳақида гапирмоқчиман. У бадбўй нуруни ва турли ифлосликларни ҳам бебаҳо неъмат берадиган тупрокқа айлантира олади.

* * *

Шаҳардаги дарахт! Зарурми сенга шу азоблар! Одамларга сен соф ҳаво, салқингина соя ато этасан. Улар танангни бўғзигача асфалт ётқизиб, илдизингни ҳаводан маҳрум этадилар, баргларингга ғубор индирадилар; сен ҳам тирик вужуд эканлигингни, сув, озуқага зор бўлиб яшашингни эътиборга ҳам олмайдилар. Бунинг устига "ҳосилинг"ни кўзлари илғамайди, мевасиз дарахт, деб ка ситишади.м

* * *

Ер тиз чўкиб, биздан мадад сўраябди!

Ваҳоланки, биз тиз чўкиб ундан мурувват қилишини сўрашимиз, аждодларни боққан бу она заминдан авлодларимизга ҳам насиба улашишини илтижо қилиб сўрашимиз керак эдику!

Гумроҳлик ўтмадимикин биздан?!

* * *

Йўк, ҳайвонот боғининг панжараси жониворлар учун ҳибсхона эмас, балки қалқондир. Бу ерда ҳеч ким уларга милтиқ ўқталмайди.

* * *

Асфалтни ёриб чиққан майсани кўрганингизда дилингизда қанақа туйғулар чарх уради? Эҳтимол ачиниш ҳисларидир. Асфалтгами? Майсагами! Балки шу нозиккина баргга қиличдай қудрат ато этган она табиатга таҳсинлар ўқирсиз.

Эҳтимол, бу нарсаларнинг ҳаммаси сиз учун аҳамиятасиздир?!

Йўқ, мен бунга ишонмайман!

* * *

Қишнинг изғиринли, узун тунларидан бирида сени эслаб қолдим-яланғоч новда.

Совуқ қотиб қолмадингми? Ёвуз куч билан курашда мағлуб бўлмадингми? Вужудинг музламадими?

Сенга қудрат тилайман!

* * *

Тўққизинчи-ўнинчи синф "Биология" китобида инсон эмбрионининг расми берилган. У жуда ҳам балиққа ўхшаб кетади: думи, жабраси бор.

Ғалати: бир замонлар бобокалонларимиз балиқ бўлиш-маганмикин?

* * *

Дарахт — табиий насос. Ботқоқликларни қуритиш учун дарахт ўтқазиш тавсия этилади. Лекин бунинг акси ўлароқ дарахтлар қирилган жойларда ариқлар, булоқлар қуриб қолади.

Бир-бирига зид ҳолат. Шундай эмасми?!

Маълум бўлишича, ерда нам ҳаддан кўп бўлганда дарахт уни буғлантираркан, кам бўлганда, аксинча ҳаводаги намни тортиб оларкан.

* * *

Москвада мени ҳаяжонга солган бир воқеа ҳақида гапирмоқчиман.

Ботаника боғида юрган эдим. Осмонга бўй чўзган крим қарағайи (уни Абу Али ибн Сино: "санавбар дарахти" деб атади) шохчасида бир олмахон пайдо бўлди. Мени кўриб, қочиб қолади, деб ўйлагандим, ундай бўлмади: жонивор менга қараб югуриб кела бошлади. Мен андак саросималаниб қолдим, кейин шошилинич чўнтагимга қўл солдим: ҳар қалай бир нечта писта данаклари қолган экан, ана шу неъматни кафтимга қўйиб, думи бароқ мўжизага узатдим. У андак иккиланиб турди-ю,

тумшуғини чўзди. Ҳадемай унинг иссиқ нафаси кафтимга тегди ва дилим беҳудуд ҳаяжонга тўлди.

* * *

Дилингишни ногаҳоний ғусса босганида, асабингиз қақшаган лаҳзаларда мўъжазгина гулхан ёқиб, алангага андак тикилиб кўринг-а. У худди тирик мавжудотдай тўлғанади, ён-теграсига, осмонга қараб талпинади. Гарчанд унинг безовта тўлғаниши бетартибдай бўлиб туюлса-да, бу курашда аллақандай қонуният борлигига ишонч ҳосил қиласиз. Унинг талпинишигинамас, бетакрор ранги, ҳарорати вужудингизга роҳат баҳш этади.

Сиз энгил тортасиз.

Мен бунга аминман!

* * *

Иссиқ вужудингизни лоҳас қилади, ғайратингизни сўндиради. Лекин совуққа таққослағудай бўлсангиз, барибир унинг бир неча бор афзаллигига ишонч ҳосил қиласиз.

* * *

Мен сени шунчалар яхши кўраманки...

Сенинг қорачуқларинг худди чақалоқ нигоҳларидек тийран ва тиник.

Сенинг жажжигина бошинг оппоқ атиргулга ўхшаб кетади.

Сен жуда қобил-мўминсан!

Биз табиат деб аталган бир дарахтнинг икки шохчасидаги икки нозик гулмиз.

Мен сени ғийбатлар қилдим, сени ёмонлаб ривоятлар тўқидим.

Ранжима, мен ғийбатчидан, азизим бойқуш!

* * *

Сукунат. Шаҳарда яшайдиган киши уни ботбот кўмсаб қолади.

Кунлардан бирида яйловда тунаб қолдим-у тунда ташқарига чиқиб, ана шундай сукунатга дуч келдим. Жонимни ҳалқумимга

келтирган моторлар, электр карнайлардан холи маскан эди бу ер. Лоақал итлар ҳам хуримас, хўрозлар ҳам қичқирмасди. Бу ҳузурбахш ҳаловат дилимни неча дақиқа китиклаганини билмайман. Сўнг сукунатга қўшилиб, вақт ҳам қотиб қолганга ўхшаб кетди. Дилимдаги ҳаловат ўрнини аллақандай ғашлик эгаллади. Вужудим учун бундай боқий сукунат батамом ёт эканлигини биринчи бор чуқур ҳис этдим. Акс-садога умидвор бўлиб секин йўталиб қўйдим. Шунда зулмат қўйнидан «сақ-сақ» деган овоз янграб кетди. Мен уни танидим ва дафъатан енгил тортдим: бу — сақ-сақ деб аталган қуш эди.

Эмишки, у бир замонлар одам бўлган экан. Ножўя қилмишлари учун дадаси қарғаб паррандага айлантирган эмиш. Ҳар замонда «сақ-сақ» деб ўз жигаргўшалари бўлмиш одамларга сиҳатлигидан хабар бериб турармиш.

Соғ бўлсанг бас, менинг укам — сақ-сақ!

* * *

Бари ҳам навқирон, йигит ёшида эди. Кўзларидан ўт чакнарди-я! Кўкракларининг бақувватлиги, нафислигини; мускулларининг кўркамлигини, белларининг чайирлигини, қорачиқларининг дилкашлигини айтмайсизми?!

Кўпчилик эди улар. Кейин урушга олиб кетишди. Бирортаси лоақал мажруҳ бўлиб ҳам қайтиб келмади-я!

Бари фашист ўқига нишон бўлди.

Бечора дулдуллар, қорабайирлар!

ТАНСИҲАТЛИК ХУСУСИДА

Эй азиз фарзанд! Энди тансиҳатлик хусусида сўз юритмоқчиман. Маълумки, саломатликни сақлаб қолиш, афсуски, ҳамиша ҳам кишининг ўз ихтиёрида эмас. Табиат ва жамиятнинг юзлаб ёвуз кучлари (микроблар, бактериялар; сиёсатнинг буқаламунлиги, иш ва оладаги зиддиятлар)

вужудингни бўридай муттасил кемириш, ғорат қилиш пайида бўладилар. Бу офатларга қарши жуда катта куч билан кураш олиб боришга тўғри келади. Бу қудрат эса сенда мавжудлигини биламан.

Курашни айнан ҳаво ва сувнинг беғуборлигидан бошлаш зарурлигини юқорида таъкидлаб ўтган эдим. Модомики, бу иккала неъматда иллат бор экан, саломатликни сақлаш ёки тиклашга ман-ман деган табиб ҳам кафолат беролмайди.

Инсон — енгилмас куч, олий вужуд, қодир қудрат деб таърифланади. Лекин билсанг, у кўзга кўринмайдиган митти микроорганизмлардан ҳам ожиздир ва кўп ҳолларда уларнинг қурбони бўлади. Бу жосусчалар эса вужудимизга асосан ҳаво ва сув орқали киради.

Халқда: ихлос-у холос, эътиқод-у мурод, деган нақл бор. Сен докторгами, табибгами, экстрасенсгами мурожаат қилар экансан, энг аввало унга эътиқод қўй, эхтиром кўрсат. Қадимги юнон шифокорларидан бири айтган экан: "Мен касаллик билан яккама-якка жангга чиқаман; бундай пайтда бемор ким томондан бўлса, ўшанинг қўли баланд келади," Беморликни бошдан кечиришнинг ҳам ўз талаб, таомиллари бор, албатта. Аммо ҳар қандай касалликнинг биринчи шарти мардлик, бардошлиликдир. Бундай нохуш, лекин ўткинчи дақиқаларда ўзингни шундай тутгинки, уйдагилар, палатадагилар, докторлар сендан заррача бешишмасин, баръакс меҳрлари жўш урсин: умид ва ишонч дилингни бир лаҳза бўлса ҳам тарк этмасин. Ҳатто қабрга қўйилгандан кейин ҳам қайта тирилиб, юзага чиққан одамларни шахсан танийман! Қаддингни ғани, руҳингни ашраф тут!

Ўғлим, қизим! Сизлар пушти камаримдан бўлган жигарғўшамсизлар. Оёқларингга тикан қадалгудай бўлса, бор вужудим зирқирашини тасаввур қилолмайсизлар. Бинобарин, мен учун энг бебаҳо бойлик, сизларнинг

саломатликларингиздир. Мансабларинг, мавкеларинг, маблағларингдан жудо бўлсаларинг садқаисар, аммо юзларингни сўлғин, коматларингни ҳам кўриш мен учун оғир, жуда оғир!

Бу нотинч оламда бандасининг бошига нималар тушмайди дейсизлар?! Омад юз ўгириб ёки фалокат рўй бериб, тўшакда ётиб қолсаларинг, ўксишга сира ўрин йўқ.

Мен ҳамиша сизлар билан биргаман!

Мабодо бўлмасам, кўзларингни юмиб, мени ёдга олинглар. Шунда бир меҳрибон ва далдакор нигоҳ умид билан термулади, ҳароратли пешоналарингга кимдир жуда ҳам таниш ва матлуб бармоқларини тегизади!

Бу руҳан менинг нигоҳларим, менинг бармоқларимдир! Ҳа, камина бир умр ёнларингдаман ва истаган пайтда елкамга бош қўйишларинг мумкин! Бу худованди таборак ва таолонинг иноятидир!

Бемор киши итоатгўй бўлиши лозим. Ҳамширалар-у докторларнинг гапларини икки қилмаслик, муолажани охирига етказиш муродга эришишнинг муҳим шартларидандир. Дарддан фориг бўлгач, сенга шафқат қўлини чўзган катта-кичikka илтифот кўрсатиш ёдингдан чиқмасин!

Лекин буларнинг баридан аввал касалликнинг олдини олиш тадбирларини ўйлаш керак. Бунинг учун эса ҳар бир киши ўзига ўзи табиб бўлмоғи зарур. Соғлик ва тетикликнинг бош омилларидан бири ҳаракатдир. Кавказда юз-юз қирқ йил умр кўрганларнинг аксарияти вино ҳам ичган, тамаки ҳам чеккан (буни зинҳор тавсия деб билманглар), лекин улар тирикчилик сабаб ҳар куни тоққа чиқиб тушишган. Тананинг доимий ҳаракати уларнинг умрини узайтиришнинг биринчи омили бўлган. Шу билан бирга тоғларнинг тоза ҳавоси, шаффоф суви ҳам уларга қувват ато этган.

Дард, одатда одамларни бирлаштиради!

Ўғлим! Эркак киши дардга чалинганда ундан энг аввал умр йўлдоши воқиф бўлмоғи керак. Чунки эркак учун ёстикдошидан кўра маҳрам киши йўқдир.

Қизим! Умр йўлдошинг билан шу даражада сирдош бўлишинг керакки, андак шамоллаб қолганингда ҳам у дарҳол бохабар бўлсин ва ташвишга тушсин!

Болаларим! Сизларнинг соғлиқларинг шахсий бойлик бўлмай авлодлар ва жамиятнинг ҳам бебаҳо хазинаси эканлигини унутманглар!

Инсон соғлом бўлгандагина гўзал ва бахтли бўлишини ёдда тутинглар!

МЕҲМОНДОРЧИЛИК ВА САЁҲАТ ХУСУСИДА

Эй жигаргўшам! Ёдингда бўлса, аввалги бобда чумоли меҳнати ва интизомига таъриф берган эдим. Аммо инсон чумолимас ва у фақат меҳнат қилиш учунгина дунёга келмаган. Ўткинчи умрнинг моддий ва маънавий лаззатларидан ҳам баҳраманд бўлмоқ керак. Шунинг учун бот-бот меҳмонлар даврасида, турфа сайру саёҳатларда ҳам бўлиб туриш зарур.

Ҳар бир халқ ва миллатда меҳмоннавозликнинг ўзига хос талаб ва таомиллари бор. Боболар бу масалада меъёрни суиистеъмол қилмасликни маслаҳат беришади. Дам олиш, байрам кунлари, турли тантаналарда меҳмон қабул қилиш ёки қидириб бориш маъқул назаримда. Ҳар ҳолда дунёқараши, таъминоти ўзинга тенг бўлган кишилар билан борди-келди қилишинг мақсадга мувофиқ эканлигини таъкидлаб ўтмасам ҳам бўлар. Меҳмон — отангдан улуғ, дейишади. Шундай эҳтиромга сазовор бўладиган жойларгагина боришни маслаҳат берардим.

Меҳмон остонангдан ҳатлаганда очиқ чеҳра билан кутиб олиб, шакаргуфторликлар қилиш, латифалар айтиш, қизик

ҳангомаларни ёдга тушириш ўзингга ҳам завқ-хуррамлик ато этсин. Меҳмон ўзини батамом эркин тута билмоғи: таом ейиш, қонни қиздирадиган неъматларни татиб кўриш масаласида ҳам унинг ҳоҳиш-инобати ҳисобга олинмоғи лозим.

Киши ҳаётда кўплаб танишлар, ошналар орттиради, аммо уларнинг ҳаммаси ҳам бир умрлик дўст бўлиб қолмайди. Дунёқарашлар, характерлар тўғри келмай ажралиб кетиш ҳам мумкин. Бу ҳолдан ранжиш, кек сақлаш ноўриндир!

Ҳар қандай шароитда ҳам шуни ёдда тутиш керакки, оилангга, авлодингга, миллатингга баҳо беришда меҳмондорчилик таомилларини қай тарзда уддалаганинг жуда ҳам ҳисобга олинади.

ҲИКОЯТ

Бир неча йил муқаддам Томдидаги Жабай Балиманов номли хўжаликда бўлган эдим. Шу воқеани ёдга олиб, эътиборингизни масаланинг ўзга қиррасига қаратмоқчиман. Зеро, ибратомуз ҳангомаларни такрорлаб туриш фойдадан холи бўлмас.

Қаҳратон киши эди, ўшанда: йўлларни қалин қор қоплаганди. Мен "Қишлоқ ҳақиқати" газетасининг Самарқанд, Бухоро вилоятлари бўйича мухбири эдим. Чўпон-чўлиқларнинг ана шу совуқ кунлардаги тирикчиликлари билан танишиш иштиёқи тинчимни олиб қўйганди.

Қизилкум бағридаги мазкур хўжалик Самарқанддан қарийб тўрт юз километр нарида эканлигини хаёлимга ҳам келтирмагандим. Манзилгача не укубатларда борганимни тасвирлаб ўтирмайман. Чунки гап бу хусусда эмас. Совхознинг ҳайҳотдай идорасида ўтирган амалдор мени шунчалик совуқ, қаршиладики, унинг олдида ташқаридаги изғирин ҳеч гап эмасди. Оловланган ҳаяжонларимга сув сепди, падаркусур. ҳатто журналистлигимни айтганимдан кейин ҳам муомаласида

илиқлик пайдо бўлмади.

— Мундай газета жоқ,— деди нохушгина қилиб.

Сўзимни исботлаш ниятида портфелимдан газета чиқаргандим, у шубҳаланиб саволда давом этди:

— Китобшанг борма?

Бахтга қарши чўнтагимда мандат ҳам йўқ эди. Газета яқинда ташкил этилганлиги сабабли уни тайёрлашга улгуришмаганди. Бу ҳолни ётиғи билан тушунтирмақчи бўлгандим, у сўзимни кесди.

— Жўлингдан қолма!

Мени ваҳм босди! Кечаси қаерда тунайман, деган хаёлдан дилимда ғусса пайдо бўлди, хўрлигим келди.

Йўқ, кўчада қолиб кетмадим: меҳмонхонанинг бесўнақай печкасига саксовул қалашди. Мен эса барибир ўксидим. Қозоқ халқининг меҳмондўстлиги ҳақида кўп ўқиган, эшитган эдимда.

Эртаси эса батамом бошқа ҳолатнинг гувоҳи бўлдимки, кечаги гумонимдан ўзим ҳам хижолат тортдим. Мени икки бор меҳнат қаҳрамони бўлган Жабай Балимановнинг ўғли Жақсилик Балимановнинг отарига олиб боришди. Чўпоннинг хотини (Жақсиликнинг ўзи ветврачни дараклаб кетган экан) бизни кўриб беҳад хурсанд бўлди. Чўлиғига бизни меҳмонхонасига бошлаб киришни тайинлаб, ўзи тагимизга қалин кигизлар тўшади; тандирга ўт қалади. Илиқ ҳароратдан қалбимиз ва дилимиз ором топди.

Аёл бизнинг кимлигимиз билан қизиққани ҳам йўқ. Унинг учун биз меҳмон эдик. Шунда мен қозоқ халқининг ҳақиқий вакили ҳалигидақа амалдор эмас, ана шу заҳматкаш ва меҳмондўст аёл эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

Эй фарзанд! Шоир (Расул Ҳамзатов) топиб айтган:

Овулимга келсанг-у, эшигимни қоқмасанг,

Ҳайф сенга бўлсин, ҳайф сенга!

Эшигимни қоқсанг-у мен илтифот этмасам,

Ҳайф менга бўлсин, ҳайф менга!

Энди сайру саёҳат хусусида. Шайхурраис (Ибн Сино) ёзадилар: "Менинг номим "Тирикдир", "Бедор"нинг ўғлиман. Жаҳондаги ҳамма ҳолатларни билиш учун саёҳат қилмоғим, олам бўйлаб юрмоғим керак!"

Инсонга дунё керак эмас, дийдор керак!

Бу дунёнинг остига ё кезма ётади, ё кезма!

Юрган - дарё, дейишади.

Саёҳат, эрку саодат сароби, некбинлик, устуворлик манбаидир!

Тўғри, бизнинг замонда саёҳатга чиқишнинг муаммолари оз эмас: талайгина ташвишлар айникса, пул масаласи юрагингни зириллатиб туради. Машина билан йўлга тушмоқчи бўлсанг ҳам ёқилғи, запас қисм топиш; Чегара миршабларининг интиқлиги лаънати қароқчиларнинг аблахлигини ўйлайсан.

— Шуларнинг барига қарамай саёҳатларга чиқиб тур. Ўзинг мушоҳада юрит: ота-боболаримиз энг оғир пайтларда ҳам жаҳонгашталиқни тарк этишмаган. Эҳтимол "оғир пайтлар" дейишимиз жоиз эмасдир. У замонларда чегара деган нохуш девор бўлмаган, карвонсаройлар пештоқига "жой йўқ" деб ёзишдан ор қилишган.

Сершовқин ва серхаражат шаҳарлардан кўра сарбаланд тоғлар, сершивир ўрмонлар, серчашма соҳилларга кўпроқ саёҳат қил. Ҳар бир мавжудотдаги бетакрор бўёқларни, жозибаларни кўра билиш, кузата билиш; улардан завқ ола билишнинг моҳияти каттадир. Ойнадай зилол булоқлар тубидаги ширмойбалиқлар подасининг ҳар бир ҳаракатини кузатиш; кушлар, ҳашаротлар хонишидан мазмун излаш, ҳар бир гулнинг бетакрор ҳиди ва симметриясидан ҳайратга тушиш, билсанг, ҳаммага ҳам насиб этавермайди.

Катта-кичик шаҳарларда бўлганингда, қадимий обидаларни

бугунги архитектура билан солиштириш, бозор ва қабристонларни кўриш, тўйлар ва дастурхонлар, одатлар ва удумларни томоша қилиш ва таққослаш ёдингда бўлсин.

Камина ҳам баҳоли кудрат талай қишлоқ, шаҳар, мамлакатларда бўлганман. Бир неча йиллар муқаддам Грузиядан олган таассуротларим ҳақида ҳикоя қилмоқчиман. Тўғри, у мўролар даври эди. Гуржистонда ҳаёт нисбатан яхши бўлишига қарамай, мустақилликка эришишди. Ва мен фақат ўша даврдаги ҳаёт ҳақида ҳикоя қилмай, бугунги ўзгаришлар хусусида ҳам маълумот бериб ўтмоқчиман.

ҲИКОЯТ

Гуржистон! Она табиат бор саховатини тўкиб солган дастурхонга ўхшайди у. Бу ўлканинг тупроғи табиий минералларга бой — кафтга олиб кўрсангиз, беихтиёр, жавдар ноннинг мағзи ёдингизга тушади. Қора денгиздан осмонга ўрлаган буғ илиқ ёмғирга айланиб, ризқу рўз манбаи тупроқни муттасил намиқтириб туради. Замин эса меҳнаткаш инсонга сершарбат узум, йирик баргли чой, хушбўй лимон, хуштаъм апелсин инъом этади.

Саратонда куюш борлиққа олов пуркамайди, қишда тупроқ музлаб метинга айланмайди.

Гуржистоннинг жанубидаги ўнлаб ноҳиятларни ўз бағрига олган Кахетиядамиз. Бу юртга кираверишда энг аввал токка қўйилган азим ҳайкал эътиборингизни тортади. Йигирма метр чамаси баландликдаги ток кундасида узумнинг рамзий бошлари осилиб турибди. Унинг бақувват илдизлари эса соғлом дастпанжаларини Кахетия тупроғига сукқан.

Тағин андак йўл юрсангиз, қаршингизда "Солдат отаси" филмидаги Махарашвили токзор оралаб юргани акс эттирилган ҳайкал намоён бўлади.

Грузин олимлари токнинг асл ватани Кахетия деб ҳисоблашади. Шунинг учун бўлса керак, ток новдасига эҳтиром юксак. Кахетия кишлоқларида бўлган меҳмоннинг эътиборини харсангдан тикланган, архитектура жиҳатидан бир-бирини такрорламайдиган икки-уч қаватли уйлар ва уларнинг атрофидаги токзорлар тортади.

"Саниори" жамоа хўжалигининг соҳибкори Северан Гаганашвили Ўзбекистондан эканлигимизни эшитиб қувонди: Самарқанд билан Бухоро обидаларини кўриш ягона орзуси эканлигини яширмади. Унинг уйида меҳмон бўлганимизда аёллар, ўсмирлар, қўшнилари ҳам дастурхон атрофидан жой олишди. Винонинг ўн, йигирма, ўттиз йилликларини олиб чиқишди. Кўп нарсалар қизиқтирарди мезбонларни: "Самарқандда мачитлар борми?", "Руставели номига кўча қўйилганми?"...

Бир ўсмир Грузия узуми халқ, селекциясининг бебаҳо хазинаси эканлигини айтиб, унинг таркибидаги сахароза ўн саккиз фоизга етишини фахр билан гапирди. Албатта, у бизнинг узумларда бу модда йигирма уч фоизга етишини, шунга қарамай соҳибкорларимиз грузин деҳқонларига нисбатан уни қарийб икки барабар арзон сотишини билмас экан.

Дарвоқе сахароза кўп манбаларда бу калом қанд моддаси деб нотўғри таржима қилинади. Сахароза билан қанд бир-биридан фарқ қилади.

Кахетияликлар кишда токни кўмишмайди ва ёзда деярли суғоришмайди. Табиийки, тежалган ҳаражатларнинг бир қисми иш ҳақиға қўшилади. Аммо виқор ҳамда тўкинлик фақат ана шу даромад меваси десак, бирёкламалик бўлур эди. Грузин раҳбарлари деҳқони томорқа билан сийлашни унутишма-ган: деҳқон ҳам ўз навбатида заминдан омилкорлик билан фойдаланади. Томорқа ҳажми хўжалик шароитига қараб 25— 40 сотих қилиб белгиланган экан. Унга техника, ўғит ажратилади;

етиштирилган ҳосил хўжалик режасига киради.

Гуржистонда биздаги сингари янги ерлар ўзлаштириб, дехқончилик қилиш имкониятлари чекланган. Аммо шунга қарамай томорқа масаласида бағрикенглик қилинганини табриклаш керак!

"Булар бари шўролар давридаги гап-ку" деярсиз балки. Мустақиллик эълон қилингандан кейин ҳам Гуржистонда бўлишга тўғри келди. Гарчанд турли уруш ва келишмовчиликлардан юрт зарофат чеккан бўлса ҳамки, халқнинг руҳи баланд, қўли очиклигига гувоҳ бўлдим. Ерлар дехқонларга бўлиб берилибди ва фаровонлик бошланибди: ҳар ҳолда мен инсофли бошлиқлар, меҳмондўст фуқароларга бот-бот дуч келдим.

Эй фарзанд! Колумб ва ундан сўнг Америка қитъасига сафар қилганлар океан ортидан картошка, маккажўхори, помидор уруғини олиб келишмаганда; Хитойга борган номаълум сайёҳ ҳассаси ичига пилла уруғини солиб чиқмаганда; ўзимиз ҳам Европадан доим яшил дарахтлар, сайроқи қушларни келтирмаганимизда, мусофирлар Ўрта Осиёдан буғдойни, нонни, доно ўғитларни олиб кетишмаганда, инсоният нақадар қашшоқлашиб қолишини кўз ўнгингга келтириб кўр-а!

Мадомики шундай экан, қай бир мамлакат, шаҳар, қишлоқда бўлсанг, одамларнинг ибратомуз тажрибалари, удумларини ўрганиб келиш ёдингда бўлсин!

КЕКСАЛИК ХУСУСИДА

Эй фарзанд! Ўғитноманинг ибтидосида бизни селдан огоҳлантирган, яъни: "Қочинглар, сел келяпти!" деб кўз очиб юмгунча от чоптириб ўтган қиз ҳақида гапирган эдим. Инсон умри ҳам ана шундай — кўз очиб-юмгунча ўтиб кетадиган, ўтмиш билан келажак орасидаги оний лаҳзадир. Кишининг тез

мункайиб қолиши — билсанг, аламли ҳам. Аммо начора: табиатнинг бешафкат қонунлари олдида бош эгмай бўларканми?! Энг муҳими, бу мантикий ҳақиқатга мард пешвоз чиқа билишдадир.

Энг аввало, нафақага чиқиш хусусида тўхталиб ўтмоқчиман. Нафақахўр бўлиб яшаш учун моддий ва маънавий замин борми, бир умрлик меъёр ва тартибдан илқисда ажралиб қолиш ногаҳоний зарба бўлиб урилмайдими?! Шундай ҳоллар бўлмаслиги учун кексалик гаштини суриш йўллари билиш керак! Дилкаш саёҳатлар, серилтифот тўйларда бўлиш, набиралар давраси, чойхоналарда ҳордиқ чиқариш, ва албатта мачитларни ҳам ёддан чиқармаслик мўйсафид киши учун ярашиқдир.

Арча хушбўй бўлгани учун минг йил яшайди!

Мабодо кўнгил тортмаса, нафақага чиқишни орқароққа суриш ҳам мумкин. Аммо бундай пайтда лавозими пастроқ вазифага ўтиб ишлаш мақсадга мувофиқдир.

Соғлик ва тетикликни йўқотмаслик учун кўпроқ ҳаракат қилиш, меҳнат билан банд бўлиш фойдали, албатта. Кексайганда киши ўз хизматлари, одамларга қилган яхшиликлари хусусида кўпроқ, гапирадиган бўлади. Аслида буни ўзгалар таъкидлагани маъқулроқ. Мабодо эслашмаса ҳам ўксишга ўрин йўқ. Аслида ёшлиқдаги хатолардан ўз вақтида қутулиш керак, чунки кексаликнинг ўз нуқсонлари бўлади.

Киши бир умр, ҳатто кексайганда ҳам хатоларга йўл қўйиб яшайди.

Мавлоно Саъдий кексайганда содир бўладиган нуқсонлардан бири хусусида сўз юритиб, умр боғи хазонрезликка юз бурганларни устакорлик билан огоҳлантирадилар.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, шу кунларда мункайган бир чол
Кекса боши каловланиб, бўлибди бир қиз олмоқ.
Совчи қўймиш бир гўзалга номи экан Марварид
Кутичага яширмоқчи эл кўзидан ҳам йироқ.
Тўй-маърака кунларида таомиллар жобажо,
Аммо синмиш чол ҳассаси биринчи ҳамладаёқ.
Қалин мато тикмоқ учун пўлат игна керакдир,
Чол камонни тортган билан мўлжалга бормас яроқ.
Дўстларига ҳасрат қилиб, зорланибди келиндан
"Хону моним тарож этди бу бераҳм гулёнок."

Эру хотин орасида бошланибди жанжал ҳам.
Қози, ҳоким аралашгач, Саъдий очибди дудок:
"Бу можаро, жанжалларда йўқдир қизнинг гуноҳи-
Марваридни қандай тешар қўли бўлса қалтироқ!"
Форс- тожик тилидан

Шоислом Шомуҳаммедов таржимаси

Эй фарзанд! Шуни ёдда тутки, серзарда, серпичинг,
беписанд мўйсафидлар оилада, жамиятда обрў-эътибор
тополмайдилар.

ҲИКОЯТ

Бир пайтлар аллергия касалига дучор бўлганим хусусида гапирмоқчиман. Дард тутганда, кўзимга қум тўлгандай бўлардию, кейин тинимсиз ёш оқаверарди. Одамлар орасида дафъатан ноқулай ҳолга тушардим бундан. Докторлар алламахалгача нимадан аллергия бўлганимни айтиб бериша олмади: овқатдан, дарахтдан, либосдан деган, тахминлар нотўғри бўлиб чиқди. Москвада бир таниқли аллерголог мен билан узоқ суҳбатлашиб, ҳамма ҳолатларни сўраб олгач, бунга қандайдир нохуш киши сабаб бўлаётганлигини айтди. Кўз ўнгимга лоп этиб бирга ишлайдиган чол келди.

У кўшни хонада ишларди ва бизга ишга келиши арафасидаёк унинг дилозорлиги, инжиқлиги ҳақида латифанамо гаплар кўпайиб қолди. Аввалги идорасидаги ҳамхонаси сал кам жинни бўлиб қолганлигини ҳам яширишмади.

Завқим тошганда қаттиқроқ кулиб юборадиган одатим бор эди. Бир куни баралла қаҳ-қаҳ отиб юборган эканман, эшик қия очилиб, чолнинг боши кўринди. У кўзойнаги устидан менга узоқ тикилиб турди. Бу сукунатда анча-мунча дашномлар бор эди. Иккинчи бор беихтиёр кулиб юборганимда, у очикдан-очик заҳар сочди: "Оқоси, тагин битта кулинг. Жа-а мазза қилдик-да!"

Фақат мен эмас, ишхонадагиларнинг кўпчилиги эҳтиёткор бўлиб, зириллаб қолишганди. Котиба қиз унинг эшигини андак қаттиқроқ ёпиб чиқиб кетган экан, масалани йиғилишга қўйди. "Эшигимни қаттиқ ёпгунча, башарамга тарсаки туширсаларинг бўларди", деди.

Чол кўзгуга қараса, аввал ундаги доғни кўрарди. Заҳар бўлиш билан ғийбатчиروқ ҳам эди. Сухбатдоши эшикдан чиқиши биланоқ уни ёмонларди. Бир куни бу камчиликни ётиғи билан айтмоқчи бўлган эдим — жаҳлга минди. Ўрнидан туриб, кўлини кўксига қўйганича пичинг қила кетди! "Товба қилибмиз! Гумроҳлик биздан ўтибди!" "Сиз тагин кесатяпсиз", дедим жаҳлимни сездирмасликка ҳаракат қилиб. У давом этди: "Вой ман ярамас! Вой мани падаримга..."

Ўйлаб кўрсам, олтмишдан ошган даққи чолни тарбиялаш бориб турган хомхаёл экан. Тўғри, у ўз ишига пухта эди. Вазифасини обдан бажариб кўяр, гап-сўзга ўрин қолдирмас эди. Лекин йиғилишларда жилла танқид қилгудай бўлишса, бошини ҳам қилиб сасиб кўяр эди: "Ҳа, энди камина шу идоранинг боғлаб қўйилган ити."

Хуллас, кўзим ёшланишидан чўчиб, ундан қочиб юрадиган бўлдим. Аммо барибир йўлак ва коридорларда учратиб қолардим ва шашқатор ёшларимни тўхтата олмасдим. Бошқа

ишга ўтишни мўлжаллаб юрганымда янги бошлиқ келиб қолди-ю, дуппа-дурустдан кексаларнинг нафақага чиқишларини тавсия этиб қолди. Янги бошлиқ ҳалиги чол билан ишлаш қийинлигини биларди. Чолнинг касрига қолиб, бошқа отахонлар ҳам ариза ёзишга мажбур бўлдилар.

У кетди, аммо мендаги аллергия йўқолгани йўқ. Бу одамга, ҳатто олисроқдан нигоҳим тушса, телевизорда қиёфасини, газета-журналда суратини кўриб қолсам ҳам қорачиғимни дафъатан ёш қоплайди ва атрофимдагиларга буни изоҳлаёлмай, хуноб бўламан.

Эй фарзанд! Одамларнинг кўзидан ёш оқизадиган даражада дилозор бўлмоқ бахтсизликдир. Киши кексайиб борган сари хушфеъл, хуштакаллуф, дилкаш, қалби ва қўли очиқ бўла бормоғи лозим.

Зеро, кексаликни енгиб яшаш жасоратдир!

Мен мухбирларнинг: "Бахтиёр кексалик" деган иборасига, рости гапки, ишонқирамай, анчайин киноя билан қарайман, аммо бахтсиз мўйсафидликдан (бунақаларини ҳам кўп кўрдим). Худонинг ўзи асрасин, дейман!

Табаррук ёшларга етиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Гўдакнинг илк қадами, надоматлар бўлғайким, унинг қабр сари қўйган илк одимидир.

Яссавий ҳазратлари таъкидлаган "тўрт оёқли чўбин от" сени туну кун таъкиб этишдан қолмайди. Ажал деб аталадиган мудҳиш офат ҳар дақиқада жисму жонингга чанг солиш пайида бўлади. Тақдири азалга эса тадбир кўриб бўлмайди!

Модомики, Азроилнинг назарига тушмай, унга чап бериб, мўйсафидлар бекатига этиб келибсан, қолган кунларда ҳам диёнатли бўл; умр бўйи битган асаринг интиҳосини бузиб қўйма!

Шундан эҳтиёт бўлки, улуғворлик билан бачканаликнинг ораси, атига бир қадамдир!

Инсондан нималар қолади?

Кимдандир фарзанд, бошқа бировдан кашфиёт, дарахт, тагин бир бечорадан яхшилик...

Ўзингдан сўнг буларнинг барини қолдирадиган даражага эришгин, болам!

Азиз ўғлим ва қизим! Китобимда умр сўқмоқлари узра ўзингни нечук тутишинг хусусида дилимда бор гапларни тўкиб солдим, холос. Сен кўнглингга ўтиришганини, юрагингни жизиллатганини ол; қолгани ўзимга сийлов.

Биламан: маслаҳатларим ҳаммабоп эмас, уни тавсиянома дейиши ҳам ўринсиз бўлур эди. Аммо ишончим комилки, насиҳатим кимларгадир асқотади, наф келтиради!

Сўзимнинг охирида тагин Мавлоно Саъдий таъбирларини такрорлаб: "Китобимдан бирор варғини олиб кетсанг ва ўқиб, ўртоғинга берсанг, кифоя, дейман!"

Эй нажоткори олам! Ушбу китобни ўқиган, ўқимаган бандаларингдан лутфу карамингни аяма!

Фарзандларимизга музаффарият ато эт! Ноумид қолдирма! Омин!

МУНДАРИЖА

Дебоча

Навқиронлик ва навжувонлик хусусида

Билим олмоқ, хунар ўрганмоқ ва заковатга эришмоқ
хусусида

Ота-она меҳри ҳамда фарзандлар бурчи хусусида

Жуфти ҳалол ва зурриёт хусусида

Сухандолик, хушҳатлик ва миллатга эҳтиром хусусида

Итоат эттирмоқ ва бўйсунмоқ хусусида

Табиат муҳофазаси хусусида

Тансиҳатлик хусусида

Меҳмондорчилик ва саёҳат хусусида

Кексалик хусусида